

**BORBENA DEJSTVA U SASTAVU
SEDAMNAESTE
UDARNE DIVIZIJE**

NASTUPANJE PREMA DRINI

Međunarodni praznik rada - Prvi maj - borci i rukovodioci Druge krajiške brigade proslavili su skromno. Jedinice su postrojene na seoskim zaravnima u Rakovoj Nozi, Sudićima, Sabancima i Sirovini da čuju prigodne riječi političkih komesara i komandanata, a kulturne ekipe da izvedu nekoliko skečeva i recitacija. Narednih dana vladalo je zatišje i bataljoni su se zadržali u pomenutim selima. Najveći problem bila je nestašica hrane, odjeće i municije. Stoga su preduzimane ekonomske akcije da se prikupi nešto žita, mesa i povrća. U pasivnom i opustošenom kraju malo se moglo dobiti. Kod Mokrog, na drumu Sarajevo - Sokolac, jedinice Druge krajiške postavile su zasjedu da potuku neprijateljsku transportnu kolonu, da zaplijene municiju i hranu. Zasjedaje prerano otkrivena, u okršaju uništen je jedan automobil i zaplijenjena odjeća.

Za to vrijeme Četvrti bataljon bio je daleko u borbama u Crnoj Gori i Sandžaku. Štitio je divizijsku bolnicu i sadejstvovao sa Šesnaestom muslimanskom brigadom da se što prije oporavi od teških borbi u dolini Drine.

Petog maja borcima i rukovodiocima zvanično je saopštena naredba štaba Trećeg korpusa od 2. maja 1944. da Druga krajiška brigada ulazi u sastav Sedamnaeste udarne divizije, da je očekuju veoma teški i složeni zadaci. Rastanak sa Dvadeset sedmom udarnom divizijom nije prošao bez obostrane tuge i prisjećanja na zajedničko drugarstvo i borbe. U divizijskom listu objavljeno je: »Svaki borac naše divizije osjeća neku naročitu ljubav prema drugovima sa Kozare i Grmeča, jer je kostur naše divizije bila krajiška brigada Dragutina Stanića, jer su hrabri Krajišnici bili stub naše divizije sve dok ona nije ojačala i dok nije stala na svoje noge. Najslavniji dani naše divizije vezani su uz Drugu krajišku brigadu, brigadu u kojoj se u teškom boju iskovalo bratstvo Srba iz ponosne Krajine i Muslimana i Hrvata iz Tuzle i doline Spreče. Najljepše naše pobjede odnijeli smo snagom naših Krajišnika..«⁹⁸

Kad je ušla u sastav Sedamnaeste divizije, Druga krajiška upućena je prema Varešu. Napad na pomenuti garnizon zajednički su pripremili štabovi Sedamnaeste i Dvadeset sedme divizije. Neprijatelj je otkrio šta se priprema i prešao u protivnapad sa tri strane: od Sokolca preko Jabuke i Zagrada, od Krama preko Knežine i Vrapca, od Han-Pijeska preko Bijelih voda i dalje. Druga krajiška morala je braniti pravac od Knežine. Dva bataljona posjela su položaje istočno od Okolišta i rječice Kaljine, a jedan, sa štabom brigade, u Cvrčićima. Situacija je bila neizvjesna i nepovoljna. Bataljoni na desnoj obali Kaljine bili su odsječeni i bez veze sa štabom brigade. Neprijateljska kolona iznenada je izbila preko Sijevića u Cvrčiće, našla se štabu brigade i bataljonu u njegovoj zaštiti iza leđa, tako onemogućila uspostavljanje veze sa odsječenim bataljonima. U isto vrijeme štab Sedamnaeste divizije, posredstvom štaba Operativne grupe divizija, dobio je direktivu Vrhovnog štaba NOV i POJ, da brigade pod njegovom komandom odmah krenu u Srbiju. Trebalo je forsirati Drinu sjeverno od Višegrada, kod Starog Broda i Slapa. Brigade Sedamnaeste divizije: Druga krajiška, Šesta istočno-

98 List Dvadeset sedme udarne divizije, 1944. godina.

bosanska i Petnaesta majevička imale su zadatak da se domognu Tare i sadejstvuju sa brigadama Šesnaeste vojvodanske divizije, koje su trebale preći Drinu u rejonu Fakovića. U skladu sa primljenim zadatkom, brigadama je naređeno da odmah krenu prema Olovu, da pređu preko Biošnice i Krivaje i drumu Vlasenica-Han-Pijesak. Prilikom pokreta tukla je neprijateljska artiljerija. Geleri su teško ranili Petru Todić i prijetila joj je gangrena. Dr Ervin Ginzberg je operisao, odnosno amputirao bez anestezije Petrinu desnu ruku i nogu. Teži ranjenici ostavljeni su Dvadeset sedmoj diviziji da ih otpremi u Birač. Pokret se, ipak, nije odvijao prema utanačenom planu i vremenu, zbog prilične razdaljine i pokušaja uspostavljanja veze sa odsječenim bataljonima Druge krajiške brigade. Prvi bataljon Šeste istočnobosanske brigade, po naređenju štaba divizije, ostao je blizu Medojevića da pronade pomenute bataljone i da im pomogne da se vrate u sastav svoje brigade. U tom traženju Prvi bataljon nije uspio, ubrzo se zagubio i samostalno, poslije dva dana lutanja, stigao nazad. Petnaesta majevička brigada je stigla u Olovo, zaposjela dominantne položaje i ostalim jedinicama Sedamnaeste divizije omogućila da nesmetano požure prema cilju. Štab Druge krajiške, sa jednim bataljonom, brigadnom bolnicom i prištapskim jedinicama, produžio je u Olovo i zanoćio u Gurdićima. Komandanta Stanića i političkog komesara Čejvanaje brinulo što ništa ne znaju o sudбини dva bataljona, ali su vjerovali da neće dugo proći da izađu iz nepovoljne situacije. Prvi i Drugi bataljon su stigli tek sjutradan uveče, 8. maja, u Gornje Babine i ušli u sastav brigade. Poslije kraćeg odmora, Druga krajiška je krenula za Džimirje, s namjerom da usput pređe, kod Capra, dobro čuvani drum između Sokolca i Vlasenice. Išlo se u dvije borbene kolone. Desnu su sačinjavale Druga krajiška i Šesta istočnobosanska, a lijevu štab divizije, divizijska bolnica i Petnaesta majevička brigada. Drum su prešle uz manje uznemiravanje od neprijateljskih motorizovanih jedinica. Marševalo sq prije podne. Druga krajiška je stigla u Pušanje, Brestovaču i Mislovo, isturila obezbjeđenje prema Sokolcu i obližnjoj komunikaciji. Šesta istočnobosanska brigada razmjestila se u rejonu Strmnice, Cvijetića, Džimirja i obezbijedila od Žljebova i Han-Pijeska. Petnaesta majevička, sa divizijskom bolnicom, posjela je Plane, Podžeplje, Brložnik i štitila prostor od druma između Žepe i Bature. Dok su se borci odmarali i hranili, obavještajci su prikupljali podatke o neprijatelju, u prvom redu u Žepi, odabirali najpogodniji pravac za prilaz Slapu na Drini i preko rijeke. Divizijskom naredbom bilo je predviđeno da brigade do svanuća, 10. maja, izbiju na slijedeće linije: Druga krajiška do Brložnika i Gornjih Purtića, da se obezbijedi od Podžeplja, Džimirja, Javora i Stublica; Petnaesta majevička u Žepu i Slap, a Šesta istočnobosanska u Ribioce i Vrataj i obezbjeđivala bi desni bok divizije od Stare gore, Sjeverskog i Godomilja. U Mandri sukobila se sa dva bataljona 14. njemačkog SS lovačkog puka i vodila borbu prsa u prsa. Brigada je uzmakla na istočne padine Jasenovca i Stoborana i zadržala protivnika. Nešto kasnije izložena je žestokom napadu iz vazduha, »meseršmitima« koji su naizmjenično dolijetali, a takođe pritisku neprijatelja od Brložnika, paje prinuđena da se povuče i zauzme položaj u Sabćiji i Žobčiću. Na desnom krilu Šeste brigade, sjeverno od Mislova, žestoku borbu vodio je Treći bataljon Druge krajiške i odbijao napade Nijemaca koji su došli od Sokolovića. Ubijeno je 20 i ranjeno 20 njemačkih vojnika. Život su izgubila 3 i ranjena 4 borca pomenutog bataljona. U Žepi i Slapu jedinice Petnaeste majevičke brigade prikupljale su i pripremale sredstva za forsiranje Drine. Kada je njihov desni bok, uslijed odstupanja Šeste istočnobosanske brigade, ostao nezaštićen, one su se morale povući. Štab Sedamnaeste divizije procijenio je da naredne noći, s obzirom da je neprijatelju pristiglo pojačanje i daje pripremao opkoljavanje, nema povoljnih uslova da se brigade prebace na desnu obalu Drine i produže u Srbiju. Stoga, uslijedilo je naređenje da se one povuku na širi prostor Radave i planinskog masiva Batura. Prelaz preko Drine nije uspio iz slijedećih razloga: nije se raspolagalo pouzdanim

podacima o jačini i namjerama neprijatelja u istočnoj Bosni. Čak se mislilo da su znatne neprijateljske snage otišle prema Jadranskom moru, o čemu svjedoči i direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ, kojom je rečeno: »U toku 5. ovog mjeseca neprijateljske snage koje su deštovale na sektoru (čitavom) južno od linije Tuzla - Zvornik do Han Pijeska, povukle su se naglo, dijelom prema Tuzli, a glavninom preko Han Pijeska prema Sokolcu i Sarajevu. Prema podacima neprijatelj je dobio hitan pokret prema moru.«⁹⁹ Ubrzo se pokazalo da ovaj podatak nije tačan i da 7. i 13. SS njemačka divizija nisu napustile teren istočne Bosne. S druge strane, neprijatelj je pošlo za rukom da dešifruje radio-depeše upućene štabu Sedamnaeste divizije, štabovima brigada i obratno i tako je otkrivao njihove namjere, u stopu ih pratio i napadao.

OPET PREKO PRAČE

Štab Trećeg korpusa NOV i POJ, kad je obaviješten daje Operativna grupa divizija (Druga proleterska i Peta krajiška), pod komandom Milutina Morače prinuđena da se povlači iz Srbije, preko Tare prema Goliji, naredio je Sedamnaestoj udarnoj diviziji da odustane od forsiranja Drine, da uputi brigade, preko drumu Han-Pijesak - Sokolac, u rejon Knežine i orijentiše prema Romaniji i Sarajevu. Ujutru, 11. maja uslijedio je pokret brigada kroz gustu i teško prohodnu šumu. Na čelu divizijske kolone nalazila se Petnaesta majevička, zatim štab divizije, Druga krajiška i na začelju Šesta istočnobosanska udarna brigada. Marševalo se cijelog dana pravcem Javornik - Podprijeska - Ogorelača - Mrkaljevići - Crna Rijeka. Brigade su uveče prešle drum između Han-Pijeska i Sokolca i zanoćile u obližnjim selima i naseljima. Druga krajiška razmjestila se u Berkovini, Šesta istočnobosanska i štab divizije u Poljance, a Petnaesta majevička u Gornje Babine. Zatišje je omogućilo borcima da se odmore i nahrane. Neprijatelj je očekivao da će Sedamnaesta divizija krenuti prema komunikaciji Višegrad - Rogatica - Sokolac i tu skoncentrisao znatne snage. Kada je otkrio daje prevaren, njegova artiljerija je bjesomučno tukla uz istovremeno preduzimanje napada od Han-Pijeska, Sokolca, Šahbegovića, Podromanije, Kladnja i Olova. Jedinice Druge krajiške dočekale su i potukle grupu četnika. Ujutro je uslijedio pokret na manje ugrožen prostor. Druga krajiška pomjerila se u Gornje Babine i obezbijedila pravac prema Han-Pijesku. Petnaesta majevička razmjestila se u Gurdićima, Dugandžićima i Brdima i ugrožavala ustašku legiju u Kladnju. Šesta istočnobosanska zauzela je položaje u Mangurićima, Kruševici i Vukmanovićima, štitila pravac od Sokolca i Knežine i mostova na Kaljini i Bioštici. Neprijateljska artiljerija tukla je položaje Druge krajiške i ranila 3 borca.

Štabovi brigada su upoznati, na sastanku sa štabom divizije, 14. maja sa odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ, da će Sedamnaesta divizija krenuti preko drumske i željezničke komunikacije Sarajevo - Višegrad i rijeke Prače, zatim produžiti u Crnu Goru, na teritoriju gdje je deštovao Drugi udarni korpus NOV i POJ. Izvršene su temeljne pripreme za približavanje dobro branjenim komunikacijama. Divizija je podijeljena u dvije marševske kolone: desnu i lijevu. Desnu je sačinjavala Druga krajiška brigada i štab divizije, a lijevu Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada. Sa zbornog mjesta u Vladojevićima, desna kolona krenula je pravcem Imamovići - Sirljevići - Brezovice - Vihor - Dervišov Dol - Cmiljevo Polje - Romanija. Iz Bjelakovića lijeva kolona išla je preko Imamovića, Sirljevića, Majkovića, Brezjaka, Mekota, Sušika, Mačkovca, pravo na Šahbegovski grad na Romaniji. Brigade su uveče stigle u rejon Cmiljeva Polja i dobile dvočasovni odmor. Za to vrijeme odabrano je mjesto prelaza drumu Sa-

99) Zbornik NOR-a tom IV, knj. 25. str. 129-131.

rajevo - Sokolac i postavljene bataljonske zasjede. Padala je kiša. Borci su trčeći prelazili drum. Odjednom je mlaz svjetlosti progorio mrak i začulo se brektanje motora. Od Sarajeva su dolazili kamioni pravo na cijevi oružja boraca Drugog bataljona Druge krajiške brigade. Planule su puške i puškomitraljezi, grunule ručne bombe. Borci Treće čete, sa komandiriom Ilijom Lučićem i političkim komesarom Čamilom Karićem, su skočili iz busija i jurišali. Nijemci su brzo savladani a vozila onesposobljena. Na karoserijama je bilo dosta mazgi, konja i životnih namirnica. Intendant Rade Njegovan Švabo i četni ekonom Milan Živković organizovali su prikupljanje i izvlačenje bogatog plijena. Kad je to završeno, šest kamiona pretvoreno je u vatrene buktinje koje su osvijetljavale desetoricu ubijenih Nijemaca.

Prešavši drum bez gubitaka, jedinice Sedamnaeste divizije stigle su na prostor Spaića koliba, kratko predahnule i produžile u Bogoviće. Ujutro je uslijedio napad neprijatelja od Rogatice, Sokolca i doline Prače. Najviše muke zadavala je artiljerija i avijacija. Nijemci i četnici pokušavali su iznenaditi Treći bataljon Druge krajiške i nisu uspjeli. Jedinice 14. njemačkog puka 7. SS divizije »Princ Eugen« i dva bataljona četnika, uz podršku artiljerije, napali su jedinice Šeste istočnobosanske brigade i potisli prema položajima Petnaeste majevičke i Druge krajiške brigade. Neprijatelj je zaustavljen, ali se pripremao za snažniji udar na pomenute brigade u rejonu Bogovića. U takvoj situaciji štab divizije odlučio je da se predu komunikacije Pale - Renovića i Prača i produži na Jahorinu. U prethodnici se našla Druga krajiška, kao poznavalac ovog terena, jer joj je ovo bio peti prelazak pomenutih komunikacija. Za njom je hitao štab divizije, Petnaesta majevička i Šesta istočnobosanska brigada. Išlo se preko Podviteza, Saračevog polja, Vrhprače i Kničke kose. Poslije napornog noćnog marša 17. maja brigade su stigle na greben Jahorine. Lila je kiša i nije se vidio prst pred okom. Borci su bili premoreni, često je dolazilo do zastoja i prekida marševske kolone. Komandanti, komandiri i politički komesari preduzimali su mjere da se uspostavi red, i da jedinice usiljeno maršuju prema grebenu Jahorine. Neprijatelj nije mirovao. Četnici su požurivali da se domognu vrhova planine, ali su odbijeni. Naizmjenično su dolijetali avioni i prosipali bombe na štab Druge krajiške brigade u Modrom Polju. Smrtno su pogodeni Jovan Stojančić, rukovodilac brigadnog Skoja, Trivo Ratkovac, vodnik kurira i još trojica drugova. U gornjem toku Prače, kod Oglavka, Treći bataljon Druge krajiške iznenada se sukobio sa esesovcima kojima je pristizalo pojačanje od Podgraba i Nehorića. Jurišajući na protivnika teško je ranjen vodnik Vojislav Kečan i ubrzo umro. Ubijeno je 6 i ranjeno 5 esesovaca. Bataljon se povukao na desnu obalu Prače i štitio Prvi bataljon da takođe stigne u Jamiće. Drugi bataljon štitio je brigadnu bolnicu.

Napadi Nijemaca i četnika ukazivali su da im je namjera da jedinice Sedamnaeste divizije pokušaju opkoliti i uništiti u rejonu Jahorine i tako spriječiti da ne predu Drinu. Zbog toga se morao promijeniti pravac pokreta. Štab divizije, u saradnji sa štabovima brigada, donio je odluku da se jedinice prikupe na prostoru Mežice i noću predu drum između Kalinovika i Foče. Pokret je izvršen u tri kolone. Desnu je sačinjavala Šesta istočnobosanska udarna brigada i prešla drum kod Ocrkavlja i Rataja. Pri prelasku došlo je do sukoba sa četnicima koji su rastjerani. Srednju kolonu obrazovali su štab Sedamnaeste divizije i Petnaesta majevička udarna brigada. Ona se kretala preko Dobrava, Sokola, Smajilova Dola i prešla komunikaciju kod Miljevine. Nijemci i četnici postavili su zasjedu kod miljevinske crkve i otvorili vatru. U pravi čas pojavila se lijeva kolona, odnosno Druga krajiška udarna brigada koja je stigla preko Glušaca, Kuma, Gornjeg Budnja, škole u Miljevini i udarila neprijatelju u bok i leđa. To je olakšalo srednjoj koloni da prođe skoro bez gubitaka. U ponoć cijela Sedamnaesta divizija našla se na prostoru između Rataja i Trebičine i tu zanoćila. Ujutru, Petnaesta majevička sa štabom divizije, produžila je u Ljubinu. Druga krajiška stigla je

u Zakmur i postavila obezbjeđenja prema Foči i Trbušču. Šesta istočnobosanska marševala je zasebnim pravcem, preko Ponora, stigla u Vrbnicu i produžila u Grandiče. Za vrijeme pokreta pokazalo se da su neki borci, uslijed gladi, dugog pješaćenja toliko premoreni da više nisu mogli hodati. Čak su i tovarni konji bili toliko iznemogli da su padali i zastajali.

Popodne, 20. maja udruženi esesovci, ustaše i četnici, došavši od Foče i Miljevine, napali su položaje Druge krajiške. Prvi bataljon pružio je snažan otpor bataljonu esesovaca naoružanih, pored ostalog, sa 2 minobacača i 8 mitraljeza. Borba je trajala skoro dva sata i Prvi bataljon morao se povući preko Zakmura i Jezera u Ljubinu. Esesovcima je pošlo za rukom da ovladaju južnim obroncima Kmura i da se tu dobro ušanje. Drugi bataljon je takođe vodio borbu, ugrožavao bok napadača i zadržao položaje kod Jezera. U borbi su pali Milan Stupar i Miloš Milinović. Poslije povlačenja Prvog bataljona, u Ljubinu je došao i Treći bataljon. Sjutradan se Druga krajiška zadržala na prostoru gdje je prenoćila i branila položaje južno od Zakmura. Na njenom lijevom krilu nalazila se Petnaesta, a na desnom Šesta istočnobosanska brigada. Ovakvim rasporedom osiguran je prostor Vrbniče za prihvatanje savezničkih avionskih pošiljki i da se produži preko Sutjeske, u rejon Šćepan Polja i preko Drine u rejon Bastasa ili preko Sutjeske i Dragoš-sedla na Vučevo. Želeći da omete Sedamnaestu diviziju u njenom pohodu, neprijatelj je izveo napad iz više pravaca. Oko 1000 Nijemaca, ustaša i četnika, dolazeći iz doline Drine i Sutjeske, pokušali su potisnuti Prvi i Treći bataljon Šeste istočnobosanske i preći u Vrbnicu i nisu uspjeli. Istovremeno 600 Nijemaca, iz rejona Zagorice, napalo je položaje Petnaeste majevičke i stiglo ispred Ljubine. Ovakvim razvojem borbene situacije bili su ugroženi položaji Druge krajiške brigade koja je tukla četnike i Nijemce u Zakmuru. U sumrak Prvi i Drugi bataljon, sa štabom brigade, došli su istočnom stranom Ljubine u Vrbnicu u kojoj se nalazio Treći bataljon. Stanje je bilo nepovoljno i brigade su lako mogle biti opkoljene na dosta uskom prostoru u Vrbnici. Nedostajala je municija za duži i ozbiljniji otpor. Izlaz je naden u brzom pokretu preko Zelengore prema izvoru Sutjeske. Na čelu divizijske kolone nalazila se Šesta istočnobosanska, za njom Druga krajiška i štab divizije, a na začelju Petnaesta majevička brigada. Put je vodio pravcem Vrbnica, Kozo Tefsija, Lučke kolibe, Ljubin grob, Kapidžin do, sjeverne padine Javorka, preko izvornog dijela Jabušnice, desnom stranom ove rijeke, selo Krnja Jela, preko Sutjeske, selo Izgori. Naporni marš trajao je više od 20 časova. Usput bilo je manjih sukoba sa četnicima. Išlo se prema Izgorima da se izbjegne ugroženo područje i uspostavi veza sa Drugim korpusom NOV i POJ. Iznemogli borci zastajali su a snažniji su im priskakali u pomoć. Uveče stiglo se u Izgore gdje su vršljali četnici, pljačkali stoku i palili seoske domove. Na njih je otvorena vatra i umakli su prema Čemernom. U Borijama smješteni su štab divizije i Petnaesta majevička, Druga krajiška u Vitasovcima, a Šesta istočnobosanska u Brajčinom Lazu. Prema neprijatelju su isturena obezbjeđenja i borbama se ukazala prilika da nešto duže predahnu.

ODLAZAK U CRNU GORU U SASTAVU DRUGOG UDARNOG KORPUSA

U Izgorima Sedamnaesta divizija svrstana je u dvije kolone. Desnu kolonu, koja je pošla sa zbornog mjesta u Brajčinom Lazu, činile su Druga krajiška i Šesta istočnobosanska brigada. Kolona je nastupala preko Stubice i Stabne. Druga krajiška stigla je u Orah, a Šesta istočnobosanska u Miloševiče. Lijeva kolona, odnosno štab divizije i Petnaesta majevička brigada, sa zbornog mjesta u Borijama, preko Jezera, Stabne, dolinom Vrbniče i Plužine, stigla je u Krstac. U pomenutim mjestima brigade su se razmjestile i odmorile. Ujedno su postavljena obezbjeđe-

ija prema Rudi i Izgorima. U Ravnom uspostavljena je veza sa Četvrtim bataljonom Druge krajiške, koji je izvjesno vrijeme bio izvan njenog sastava. Komandant i politički komesar bataljona Perica Vukojević i Zvonko Žardin odmah su pohitali u štab brigade, da podnesu izvještaj o aktivnosti svoje jedinice komandantu Dragutinu Staniću i političkom komesaru Idrizu Čejvanu. Četvrti bataljon zatvarao je pravac od Gackog, položaje držao na Trešteniku, Slivici i Orahovcu. i/eza je uspostavljena i sa Šesnaestom muslimanskom brigadom u čijem se sastavu privremeno nalazio Četvrti bataljon Druge krajiške. Duži zastanak je ko-išćen da se borci dobro odmore i pripreme za naredne pokrete i zadatke. Stabu divizije uspjelo je da uspostavi telefonsku vezu sa štabom Drugog korpusa NOV POJ koji se nalazio u Kolašinu. Komandant korpusa Peko Dapčević i komandant divizije Gligo Mandić razmijenili su mišljenja i utvrdili zadatke jedinica u narednom periodu. U teškoći bilo je izvjesnog olakšanja. Kod Plužina, naime, saveznički transportni avioni izručili su toware hrane, odjeće, ratnog materijala i municije. Bataljonima Druge krajiške ukazala se prilika da se sada bolje snabliju municijom, odjenu i nahrane.

Ujutru, 25. maja bataljoni Druge krajiške postrojeni su na jednom platou. Komandant i politički komesar brigade primili su raporte komandanata bataljona i izvršili smotru jedinica. Svaki bataljon imao je približno oko 150, a cijela brigada oko 600 boraca. Među njima bilo je 257 članova KPJ, 24 kandidata za članove KPJ i 108 skojevaca. Brojno stanje nije zadovoljavalo i štab brigade odlučio je da se stalno preduzimaju mjere i stvaraju uslovi za popunu jedinica. Analizirani su gubici u ljudstvu, naoružanju, ratnom materijalu i tom prilikom konstatovano da je samo u borbama u aprilu i maju poginulo 37 i ranjeno 107 boraca rukovodilaca. Osposobljavanje jedinica za naredne zadatke nije prošlo bez natnih kadrovskih promjena. Za komandanta Trećeg bataljona postavljen je Jušan Sovilj, a dotadašnji komandant Mile Ševo povučen u štab brigade. Iako lije sasvim zaliječio rane i dovoljno se oporavio, Marko Budimir Mačo vratio je iz bolnice i preuzeo dužnost komandanta Drugog bataljona. Za zamjenika komandanta Trećeg bataljona postavljen je Nikola Obradović, za zamjenika komandanta Drugog bataljona Ilija Lučić, a za zamjenika komandanta Četvrtog bataljona Božo Mlinarić, dotadašnji zamjenik komandanta Trećeg bataljona. Miloš Jbradović, do tada zamjenik političkog komesara, postao je politički komesar rećeg bataljona, a Rajko Lajšić, do tada politički komesar, postao je zamjenik olitičkog komesara. Kadrovskih promjena bilo je i u četama i vodovima svih ataljona.

Iz Orah a Druga krajiška pošla je preko Stabne, Plužina, Krstača i Pirnog lola, sa namjerom da pređe rijeku Pivu i produži dublje u Crnu Goru. Bataljoni j imali noćni predah u Krstaču, gdje su prešli preko Pive, i Pirnom dolu. Šjutidan, jedinice brigade, zajedno sa političkim komesarom divizije, produžile su reko Plitkog, Bljuštunog i Todorova Dola i Sedla i uveče stigle u Virak. Štab ivizije, Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička i dalje su ostali na prostoru lužina i Krstača. Drugi bataljon Druge krajiške, sa političkim komesarom divizije, bio je prethodnica koja je tražila smještaj za sve jedinice Sedamnaeste divizije. Za njima je išao Prvi bataljon, zatim brigadna bolnica i Tehnički vod. Treći Četvrti bataljon primali su savezničku pomoć u Pirnom Dolu i brinuli o njenom "ansportu. Štab divizije i Druga krajiška zanoćili su u Virku i Motičkom Gaju, està istočnobosanska u Pašćanskom Kraju i Petnaesta majevička u Javorju i Parnoj Vodi. Dan je protekao mirno. Jedinice su to koristile da se dobro odmore prikupe nešto hrane. Na prikupljanju hrane intendantima su pomagali drugovi : Komande mjesta u Žablaku i odbornici u selima. U pasivnom kraju, ratom pustošenom i razorenom, teško se moglo naći toliko hrane da se podmire potrebe cijele Sedamnaeste divizije i da se tu duže ostane. Uslijedilo je naređenje :aba Drugog korpusa da se divizija orijentiše i razmjesti na prostoru Čelebića,

Čajniča i Meljaka. U sastavu divizijske kolone, Druga krajiška prošla je Njegovu-
da, most na Tari i uveče se našla u Prenčanima. Postavljena su neposredna
obezbjedenja i borci raspoređeni na počinak. Ujedno prikupljani su i sređivani
podaci o neprijatelju. U Pljevljima i Prijepolju nalazile su se znatne njemačke
snage, a četnici u Foči i Čajniču. Brigada je dobila protivtenkovski top i dosta
granata. Odmah je formiran protivtenkovski vod od 15 ljudi.

Narednog dana Drugi bataljon rano je krenuo za Meljak da prikuplja hranu
i pripremi smještaj za ostale jedinice. Za njim su stigli štab divizije i preostali ba-
taljoni. Šesta istočnobosanska pošla je u Kakmuže i Hočevinu, a Petnaesta ma-
jevička u Bobovu. Na dostignutoj liniji zatvoreni su pravci od Čajniča, Pljevalja
i Čelebića. Zadržavanje na dostignutoj prostoriji korišćeno je za organizaciono
sređivanje i učvršćivanje jedinica. Održani su vojni i politički sastanci, analizi-
rane borbe i pokreti u minulom mjesecu maju. U zaključku štaba divizije rečeno
je da su bataljoni Druge krajiške, u teškim časovima napornih borbi i marševa,
ispoljili visok moral i borbenu vrijednost, da je štab brigade bio na visini i us-
pešno rukovodio.

Početkom juna, Druga krajiška nalazila se u Višnjici, Zahumu i Meljaku. Ba-
taljoni su se odmarali i vršili izviđanja prema Čajniču. Prilike su dozvolile da oži-
vi kulturno-prosvjetni i zabavni rad. Umjetnička ekipa priredila je priredbu za
narod i borce. Počelo je izdavanje džepnih novina i organizovani su tečajevi za
opismenjavanje. Četvrti bataljon upućen je preko Čehotine da pokuša usposta-
viti vezu sa Trideset sedmom sandžačkom divizijom. Bataljon je stigao u Potko-
vač i tu doznao da su jedinice pomenute divizije otišle prema Rudom. Za njim
su došli ostali bataljoni koji su zauzeli položaje u Tvrđakovićima, Gunjićima i
Pukovicama i preduzeli izviđanje prema Čajniču, Ifsaru i Slatini. Ujedno je ru-
šena i zaprečavana drumska komunikacija između Metaljke i Boljanića. Šesta istočnobosanska
brigada orijentisana je prema Pljevljima, a Petnaesta majevička
na Ječmište, Čelebić i Vitinu da progoni četnike. Izviđanjem se doznalo da su
znatne neprijateljske snage i 100 motornih vozila stigli u Pljevlja iz Prijepolja. Ub-
rzo je neprijatelj iz Pljevalja preduzeo napad na položaje Četvrtke krajiške udarne
brigade kod Potpeći i Vlahovića. Nije bilo teško zaključiti da se napadači žele do-
moći rejona Tare i produžiti dalje. Štab Sedamnaeste divizije, po naređenju šta-
ba Drugog korpusa, preduzeo je mjere da sadejstvuje sa jedinicama Pete krajiške
udarne divizije i osujeti ofanzivno nastupanje protivnika. Šesta istočnobosanska
brigada noću ugrozila je bok neprijateljskog borbenog rasporeda kod Odžaka
i Vlahovića i time sadejstvovala sa Četvrtom krajiškom brigadom. Neprijatelj je
potisnut sa dostignute linije i primoran da se povuče. Dva bataljona Druge kra-
jiške nalazila su se na desnoj i dva na lijevoj obali Čehotine, sa zadatkom da ak-
tivno djeluju na drum kod Boljanića i obezbjeđuju od sjevera, na jednoj strani,
a na drugoj da štite od Pljevlja i udare u bok neprijatelja ako pokuša da ugrozi
lijevi bok Šeste istočnobosanske brigade. Dva bataljona napali su četnike u Go-
tovuši i primorali ih da pobjegnu, a dva su demonstrativno napala Pljevlja sa sje-
verne i sjeverozapadne strane. Demonstrativni napad uplašio je neprijateljske
jedinice i primorao da se povlače od Tare da štite sopstveni garnizon. Noću, 8.
juna, bataljoni Druge krajiške napali su Nijemce kod Suhog Polja i Katuške, do
svanuća im zadali ozbiljne udarce i motorizovanu kolonu, koja je krenula u
Pljevlja, vratili nazad. Borci Četvrtog bataljona upali su u njemački logor u Ko-
saničkom Polju i započela je borba kundacima i bajonetima. Ujutru, Nijemci su
se pribrali i po svaku cijenu željeli nazad u Pljevlja. Kamionima i tenkovima pro-
drli su cestom gdje se razvila žestoka borba. Uništena su, pored ostalog, jedna
borna kola i nekoliko kamiona. Nedostajalo je sadejstvo sa jedinicama Četvrtke
krajiške brigade da se Nijemci ne propuste nazad i pretrpe veće gubitke. U kri-
tičnim trenucima, daleko brojniji, Nijemci su se popeli na kose prema položa-
jima Prvog i Drugog bataljona Druge krajiške, prodrli cestom i zašli za leđa Pr-

vom bataljonu. Izvršili su snažan pritisak i primorali jedinice Druge krajiške da se povuku u pošumljene predjele podalje od drumu. Tek tada, obezbjeđujući sopstvene bokove, neprijateljska motorizovana kolona povukla se u Pljevlja. U tom okršaju poginula su 3 i ranjeno je 9 boraca iz bataljona Druge krajiške. U jurišima pogođen je i popularni Mićo Delić, komandir čete u Drugom bataljonu. Nakon povlačenja, bataljoni Druge krajiške su se razmjestili u Glibačima da se odmore i srede. Šesta istočnobosanska nalazila se u Kakmužima i Kruševu, Petnaesta majevička u Đurđevića Tari, a štab divizije u Mekom Dolu. U izvještaju štaba divizije o pomenutim borbama, pored ostalog, je rečeno: »U ovim borbama su se istakli Druga krajiška i Šesta istočnobosanska brigada...«⁰⁰

U sastav Sedamnaeste divizije, 10. juna, privremeno je ušla Šesnaesta muslimanska brigada i smjestila se u Kosanicu. Uveče primljeno je naređenje štaba korpusa da se pola Sedamnaeste divizije pomjeri prema Čajniču i Foči, da ofanzivno djeluje i ovlada tim mjestima. Preostale snage orijentisane su da vrše pritisak prema Pljeverima. Prvi bataljon Druge krajiške premješten je u Bitine, a ostali su bivakovali u Glibačima. U prisustvu članova štaba brigade, štabovi bataljona analizirali su minulu borbu, sagledavali dobre i loše strane i izvlačili odgovarajuće pouke. Za narod i borce održana je priredba. Divizijska kulturna ekipa prikazala je komad »Jazavac pred sudom«, književnika i slobodara Petra Kočića. Poslije je započelo narodno veselje i trajalo do duboko u noć.

OSLOBOĐENJE FOČE I BORBE U NJENOJ OKOLINI

Prema gornjem toku Drine upućene su Druga krajiška i Šesta istočnobosanska brigada da oslobode Foču i Ustikolinu, a Šesnaesta muslimanska da osvoji Čajniče. Petnaesta majevička brigada je štitila pravac od Pljevalja i rušila komunikaciju kod Boljanića i Korjena. Oslobođanjem pomenutih mjesta stvarani su uslovi za prihvata i smještaj jedinica Prve proleterske i Šeste ličke proleterske divizije koje su bile na putu za Srbiju.

Bataljoni Druge krajiške stigli su u Bobovo, tu predahnuli i uveče produžili u Čelebić. Četnici se nisu usudili da pruže otpor i brzo su umakli prema Zavajitu. Jedino su pripucali na borce Četvrtog bataljona koji je išao preko Meštrovca i nisu mu nanijeli nikakve gubitke. Štab brigade odlučio je da se jedinice razmjestu u Čelebiću, Borju i Ječmištu i postave odgovarajuća obezbjeđenja. Petnaesta majevička brigada držala je položaje u Mirovićima, Pliješanićkom brdu, Đurovićima i Čitluku, isturivši ojačane zasljeđe prema Pljeverima i Goraždu. Šesta istočnobosanska brigada našla se na prostoru Pukovice, a Šesnaesta muslimanska u Potkovaču. Na dostignutoj liniji Druga krajiška i Šesta istočnobosanska dobile su naređenje od štaba divizije da noću, 13. i 14. juna 1944, napadnu i likvidiraju neprijatelja u Foči. Popodne je počelo podilaženje Foči. Jedinice Druge krajiške nastupale su južno od Čehotine, preko Kruščićkog brda, Okruglice i Crnog vrha, a jedinice Šeste istočnobosanske brigade sjeverno od pomenute rijeke, pravcem Han-Soha, Vranjeva, Zlatari i Ilovino brdo. Neprijatelj je osjetio šta ga očekuje i užurbano se povlačio iz grada. Četnici Romanijskog korpusa otvorili su vatru sa lijeve obale Drine na jedinice Druge krajiške da ih ometu u nastupanju u grad. Uzvratio im je pravim uraganom i počeli su uzmicati. Čak su upotrebljeni protivtenkovski top i teški minobacač, da razore četničke jazbine, da borcima pomognu pri prelazenju preko mosta, da ovladaju dominantnim visovima na lijevoj obali rijeke i postave obezbjeđenja prema Goraždu i Kalinoviku. Prilazeći gradu na Drini, jedinice Šeste istočnobosanske brigade imale su dva sukoba sa četnicima, kod Ponikve i blizu Ifsara. Tom prilikom četnici su odbijeni prema Čaj-

niču i zarobljena njihova komora sa tovarom od 650 kilograma soli. U samom gradu nije bilo otpora. Međutim, opasnost je prijetila s druge strane: od Ustikoline i Goražda. Da bi se osujetio eventualni protivnapad neprijatelja i odbrana Foča, bataljoni Druge krajiške zauzeli su položaje na Crnom vrhu, Brodu, na desnoj obali Drine, Gradačkoj stijeni, Borovcu i Tjemeniku, na lijevoj obali. Oni su praktično zatvarali pravce prema Kalinoviku i Goraždu. Štab brigade nalazio se u gradu, pomagao u organizovanju organa narodne vlasti i uspostavljajući Komande mjesta. Jedinice Šeste istočnobosanske brigade rasporedile su se u Boljerdinu, Slatinu, Han-Sohu, isturivši izviđačka odjeljenja do Drine i Ustikoline, čime su branile drum i željezničku prugu od Goražda prema Foči. Komandant i politički komesar brigade, sa najbližim saradnicima, nisu se zadovoljili da se položaji mirno drže i neprijatelj iščekuje. Naprotiv. Na njihovu inicijativu preduzet je napad na neprijateljsko uporište Ustikolinu. Prvi i Drugi bataljon su se približili Ustikolini, iz pokreta prešli u napad, iznenadili protivnika i nanijeli mu osjetne gubitke. Ubijeno je 20 ustaša i milicionera, zaplijenjeno više pušaka, puškomitraljez, 350 minobacačkih granata, 144 granate za protivtenkovski top, 9 sanduka puščane municije, 3 sanduka ručnih bombi, 2 kamiona i znatne količine životnih namirnica.

Most na Drini imao je veliki značaj za pokrete i pregrupisavanje jedinica Sedamnaeste udarne divizije, za prihvatanje jedinica pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba koje su usmjerene prema Foči i Sandžaku. Stoga je odlučeno da se most dobro čuva i brani. Zadatak je povjeren Drugoj krajiškoj udarnoj brigadi. Dva bataljona raspoređena su na lijevoj obali Drine, u Handićima, na kotama 744 i 645, na Borovcu, na koti 917 i Gradačkoj stijeni. Treći bataljon nalazio se u gradu, neposredno štiti most i brigadnu bolnicu u Orahovu. Četvrti bataljon držao je položaje u Barama, kontrolisao pravac od Šćepan Polja i osmatrao Brod na Drini. Štab brigade, brigadna intendantura i Topovski vod bili su u Foči. Jedna četa Trećeg bataljona napala je četnike u Ravnim Njivama i Bunovima. Borba je trajala skoro tri časa. Četa je primorana da se povuče na visove iznad poraenutih sela. A kad joj je pristigla pomoć, četnici su natjerani u bjekstvo, uz gubitke od 10 mrtvih i ranjenih. Život su izgubila 2 a ranjena su 3 borca Trećeg bataljona. I Prvi bataljon progonio je četnike na prostoru Miljevine. Tom prilikom ubijen je 1 a ranjena su 3 četnika. Manji okršaji i zatišje omogućili su održavanje vojničke i političke konferencije u skoro svim četama i održavanje sastanaka štabova bataljona. Izvođena je vojnička obuka, u prvom redu sa automatičarima i puškomitraljescima. Na političkim časovima komesari i delegati vodova objašnjavali su trenutnu situaciju u našoj zemlji i ratištima u svijetu. Pečat ukupnoj aktivnosti, ipak, davala je priprema jedinica za takmičenje u kulturno-prosvjetnom radu. Mnogi vodovi i čete željeli su da prednjače, da u domenu kulturno-prosvjetnog rada postignu zapažene rezultate. U tom smislu su preuzimane obaveze i kasnije časno ispunjavane. Takmičenje na vojnom, političkom i kulturno-prosvjetnom polju sprovedeno je u čast godišnjice formiranja Sedamnaeste udarne divizije.

Druga krajiška brigada zadržana je u rejonu Foče i poslije odlaska Šesnaeste muslimanske brigade u dubinu istočne Bosne, u sastav Dvadeset sedme udarne divizije. Jedinice Šeste istočnobosanske brigade pomjerene su sa dotadašnjih položaja na prostor Metaljke i Ifsara da onemoguće saobraćaj drumom između Goražda i Čajniča i obezbjeđuju od Drine i Lima. Petnaesta majevička brigada raspoređena je na prostoru Boljanića, Glisnica i Gotovuše da ofanzivno djeluje prema Pljevljima i ostvari sadejstvo sa jedinicama Trideset sedme, na lijevom i Pete krajiške divizije, na desnom krilu. Za to vrijeme bataljoni Druge krajiške, uglavnom noću, vršili su pretres sela u kojima je bilo četnika i izvlačili ratni materijal koji je sakriven u Miljevini u toku sedme neprijateljske ofanzive. Prvi bataljon napao je četnike u Grabu, 1 zarobio i 2 ranio. Potom je uslijedio napad

na Ustikolinu iz koje je neprijatelj umakao. Do borbe došlo je u Miljevini kada je jedna četa Drugog bataljona, nastupajući prema Ustikolini, naišla na 180 neprijateljskih vojnika, naoružanih, pored ostalog, sa 2 teška mitraljeza i više puškomitraljeza. Okršaj je trajao više od 2 časa i četa se povukla. Ujutru došlo je do sukoba sa jedinicama Romanijskog četničkog korpusa. Borci Drugog bataljona kada su se vraćali iz Ustikoline na polazne položaje, iznenada su se sukobili sa 300 četnika koji su napali jednu četvu Trećeg bataljona i brzo ih rastjerali. Slobodno vrijeme borci su koristili za obuku u rukovanju, nišanjenju i gađanju iz puškomitraljeza, i za kulturno-prosvjetni i politički rad. Prvi bataljon nalazio se u Gradcu i Sukovcu, Drugi prema Ustikolini, Treći u Foči i Četvrti u Barama. Da bi se provjerilo kako su borci savladali nišanjenje, izvršeno je bojevo gađanje iz pušaka i puškomitraljeza. Rezultati su potvrdili da su skoro svi puškomitraljesci pravi majstori svoga zanata. Do kraja juna bataljoni su ostali, osim neznatnih pomjeranja, uglavnom na istim položajima. Intenzivno je izvođena, u prijedodnevima časovima, vojna i politička obuka, a po podne kulturno-zabavna i prosvjetna djelatnost. Uveče su davane priredbe. U Foči, 25. juna, kulturna ekipa Prvog bataljona dala je priredbu za vojsku i narod. Slična priredba održana je u Ravnim Njivama i ujoš nekoliko sela. Bilo je, takođe, i borbenih okršaja. U Zakmuru, dok su prikupljale hranu, napadnute su dvije čete, ali su uspjele da se brzo snađu i rastjeraju četnike. Prvi bataljon, ojačan sa dvije čete Drugog bataljona, napao je neprijatelja u Zebinoj Šumi i nanio mu osjetne gubitke. Opkoljeni sa tri strane, jtaše i milicioneri ošinuti su žestokom vatrom. Jedan ustaša je uhvaćen, 5 ih e ubijeno, a 12 milicionera zarobljeno. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 10 ručnih bombi, znatna količina puščane municije, 8 tovarnih grla i dosta životnih namirnica. Poslije akcije bataljon se vratio u Foču da štiti most i brigadnu bolnicu.

Prvi, Drugi i Treći bataljon, noću 30. juna, krenuli su prema Miljevini i progonili četnike. Akcija je uspješno završena. Četničke bande su rastjerane uz gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu.

Kada su se sumirale borbene aktivnosti bataljona Druge krajiške brigade, 1. juna 1944. rezultat je bio slijedeći: ubijena su 124 i zarobljeno 18 neprijateljskih vojnika. Uništena su 2 kamiona, onesposobljena borna kola, motocikl i nekoliko kamiona. Zaplijenjena su 33 konja, 200 ovaca, 950 kilograma žita i brašna, 30 pušaka, 11 sanduka puščane municije, 3 sanduka ručnih bombi, 357 minobacačkih ranata, 144 granate za protivtenkovski top, sitna ratna oprema i životne namirnice. U isto vrijeme život je izgubilo 5 i ranjeno 19 boraca i rukovodilaca. U brndi je bilo 589 boraca i rukovodilaca. I dalje je bilo aktuelno popunjavanje jedinica Druge krajiške. Nepovoljno stanje trebalo je da se izmijeni u toku juna, kada je bilo planirano sređivanje, popunjavanje i odmor jedinica, poslije napornih pokreta i borbi u aprilu i maju ali se nije moglo ostvariti zbog izuzetne aktivnosti neprijateljskih jedinica i njihovog prodora preko Tare prema Žabljaku. Časnije je došlo do čestih sudara sa grupicama četnika, ustaša i neprijateljske municije. Sve to nije pogodovalo pridobijanju dobrovoljaca i mobilisanju mladih ljudi, sa teritorije kuda je prolazila i dejstvovala Druga krajiška brigada.

PREVAZILAŽENJE POTEŠKOĆA U PARTIJSKO-POLITIČKOM RADU

U izvještaju zamjenika političkog komesara brigadi za period od marta do kraja juna 1944. otvoreno je ukazano na izvjesne teškoće i uzroke teškoća u partijsko-političkom radu Druge krajiške. Istovremeno nije propušteno da se naglaši kako je pomenuti rad živnuo i počeo davati željene rezultate. Na moral i izdržljivost boraca, članova KPJ i Skoja u mnogome je nepovoljno uticala surova zima, ofanzivna dejstva protivnika, dugi i teški marševi po zavejanim i besputnim planinskim terenima, nedostatak municije, hrane, zatim prehlade i druge

bolesti. U surovim uslovima neprijatelj je bespoštedno primjenjivao metod upornog praćenja jedinica Druge krajiške i nametanja borbe kada mu to najviše odgovara. U tome angažovao je znatne snage, iz više pravaca, obično iz garnizona i uporišta odakle je mogao prirediti iznenađenja. Često povlačenje, manevrisanje, neredovna ishrana, osjetno su iscrpljivali borce i rukovodioce, štetno djelovali na njihovo psihičko stanje. Nepovoljne okolnosti sputavale su članove Partije i Skoja u njihovom svakodnevnom radu i djelovanju. Ipak, oni su u najtežim i kritičnim situacijama nastojali da stoički savlađuju teškoće i ostalima služe za primjer. Stanje se počelo mijenjati nabolje u vrijeme ulaska Druge krajiške u sastav Sedamnaeste istočnobosanske udarne divizije. Poslije perioda napornih pokreta i teških borbi, prestanka neprijateljske ofanzive, nastupile su povoljnije prilike za temeljniji partijsko-politički rad. Brigada se našla u kraju gdje je narod bio raspoložen prema borcima, toplo ih primao, od siromašnih zaliha hrane odvajao koliko je mogao. Pristizala je pomoć od zapadnih saveznika i više se nije oskudijevalo u municiji. Zatišja, ako ih u ratu uopšte ima, pametno su korišćena za partijsko-političko djelovanje, vojnu obuku, kulturni i zabavni život. Pojedine drugarice uspostavljale su saradnju sa odboricama AFŽ-a, pružale im pomoć u organizovanju i političkom radu.

Sredinom juna partijska organizacija u Drugoj krajiškoj brigadi malaje 275 članova i 24 kandidata. Njihovo socijalno porijeklo izgledalo je ovako: 44 radnika, 217 zemljoradnika i 14 intelektualaca. Skojevska organizacija brojala je 108 članova. U odnosu na raniji period smanjio se broj članova KPJ i Skoja uglavnom zbog gubitaka u borbama, liječenja u bolnicama, odlaska u druge jedinice u istočnoj Bosni. Samo u toku neprijateljske ofanzive život su izgubila 23 člana KPJ, pretežno vojni i politički rukovodioci. Pet je nestalo, 18 prekomandovano u druge jedinice, 6 isključeno i 7 dezertiralo. Svestranom analizom sagledavani su uzroci slabosti i preduzimane mjere da se otklanjaju. Tako se, na primjer, uvidjelo da nedovoljna teoretska izgradnja članova KPJ, kandidata i skojevaca, uzrok su brojnim slabostima i da se tu stanje mora mijenjati. Organizovani su politički kursevi i slušaoci su imali priliku da stiču znanja koja su neophodna za političko-partijsko djelovanje među borcima i narodom u mjestima kuda su jedinice brigade prolazile i vodile borbu. Nekim političkim i partijskim rukovodiocima upućivana je kritika da su u prevelikoj brizi za borce, u toku neprijateljske ofanzive, zaboravili na svoj osnovni zadatak - da politički djeluju - da su se više pretvorili u ekonomu, intendante, čuvare, tako preuzimali poslove onih koje je trebalo podsjećati i podsticati da valjanije obavljaju dužnosti. Stoga je izostajalo, u časovima kad je tako nešto bilo neophodno, političko objašnjavanje situacije borcima, ukazivanje na perspektivu i izlaz iz teškoća. Na taj način, bez sumnje, mogla se stvarati živost i raspoloženje da se savlađuje i na izgled nemoguće. Čak je i politički komesar brigade Idriz Čejvan organizovao sastanak sa svima potčinjenim komesarima, kome je prisustvovao i politički komesar divizije, da se razmijene mišljenja o propustima u radu i preduzmu mjere da se brzo otklanjaju. Poslije se osjetilo znatno poboljšanje, pogotovo za vrijeme pokreta i borbi u Crnoj Gori i rejonu Foče. Članovi KPJ i Skoja uticali su i znatno doprinosili da oživi kulturno-prosvjetni rad, da se daju priredbe za vojsku i narod, da se organizuju tečajevi za nepismene, popularna naučna predavanja i ostalo. Sve je to imalo pozitivnog odraza na raspoloženje boraca i jačanje njihove borbene spremnosti.

Političko-partijsko djelovanje na terenu, kuda su prolazile i vodile borbe jedinice Druge krajiške, ogledalo se u obnavljanju narodnooslobodilačkih odbora u mjestima gdje je njihov rad, uglavnom zbog neprijateljskog pritiska, bio zamro ili se slabo osjećao. Istovremeno stvarani su uslovi da se biraju novi organi narodne vlasti u selima i gradovima u kojima ranije nisu postojali. Uspostavljanje i jačanje narodne vlasti, počevši od najneophodnijih organa, seoskih narodnooslobodilačkih odbora pa naviše, bilo je suštinsko pitanje, pored pobjede nad oku-

patorom i domaćim izdajnicima, narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Politički rukovodioci, članovi KPJ i Skoja u Drugoj krajiškoj dobro su to znali i ulagali su mnogo truda da politički i partijski budu što prisutniji u zbivanjima u svojoj sredini. Ovakva orijentacija dovela je do toga da odnos boraca prema narodu bude sasvim dobar, da se nemili slučajevi svedu jedino na rijetko samovoljno uzimanje hrane.

Poboljšanje političke, partijske i skojevske aktivnosti podrazumijevalo je omasovljenje pomenutih organizacija. A to će uslijediti uporedo sa brojnim porastom jedinica Druge krajiške brigade.

SUSRET S PROLETERIMA I ODBRANA FOČE

Početkom jula bataljoni Druge krajiške držali su položaje u Foči, Orahovu, Handićima, Gradcu, Gradačkoj Stijeni i Biokovu. Oni su zatvarali pravac od Zatkura i Miljevine, zatim od Ustikoline i Goražda, štitali most na Drini i kontrolisali njen tok. Prvi bataljon i Drugi bataljon napali su četnike, njih 500, na položajima Kulina, Donji Budanj, Debelo Brdo, Radoviš, kota 714, na prostoru Miljevine i Jabuke. U jednočasovnoj žestokoj borbi četnicima su zadati ozbiljni udarci i u panici su pobjegli u Kalinovik.

Prva godišnjica Sedamnaeste istočnobosanske udarne divizije, 2. jul, svečano je proslavljena i u jedinicama Druge krajiške udarne brigade. U bataljonima i četama održani su prigodni programi. Svečanostima su prisustvovali i brojni mještani. Politički komesari govorili su o predenom borbenom putu svoje divizije, o njenim zadacima do konačnog oslobođenja naše zemlje. Glavna svečanost održana je u Čajniču. Njoj su prisustvovali, na čelu sa političkim komesarom brigade Idrizom Čejvanom, delegati Druge krajiške, najhrabriji i najomiljeniji borci i rukovodioci. Na svečanosti saopštena je naredba o proslavi, a potom je politički komesar divizije detaljno govorio o njenim jednogodišnjim borbenim i ostalim uspjesima.

Naredne noći Drugi bataljon, ojačan jednom četom Prvog bataljona, priredio je iznenađenje ustašama i miliciji u Vrnčićima. U borbi su ubijene 4 ustaše i zarobljen milicioner. Zaplijenjen je puškomitraljez, 3 puške, pištolj, 15 ručnih bombi, znatne količine puščane municije i 3 tovarna konja. Bataljon nije imao gubitaka.

Kod Foče borci Druge krajiške su se susreli sa borcima Prve proleterske divizije. O susretu i pristizanju proletera odmah je obaviješten i štab Sedamnaeste divizije da se ostvari što bolje sadejstvo i saradnja u predstojećim borbama i okršajima. Na pojavu proletera u blizini Drine neprijatelj je žustro reagovao, znatne snage pokrenuo iz Sarajeva prema Goraždu, a odatle prema Ustikolini, u namjeri da pokuša osujetiti prelaz Prve proleterske divizije preko rijeke i njeno napredovanje prema Srbiji. O koncentraciji neprijatelja u izvještaju štaba divizije rečeno je: »Noću 3. i 4. jula neprijateljski kamioni u nekoliko mahova prevozili su vojsku iz Goražda za Ustikolinu. Takođe je primijećena jedna veća motorizovana kolona koja se kreće na drumu Sarajevo - Goražde u oba pravca. Pretpostavlja se da su ovi pokreti neprijatelja usmjereni u pravcu Foče u cilju odbacivanja od rijeke Drine Prve proleterske divizije koja je stigla na sektor Kalinovika...«¹⁰¹

Novonastala situacija uslovlja je da brigade Sedamnaeste divizije, pored zatvaranja pravca od Pljevalja do Tare, čvrsto drže i brane, u skladu sa ranije primljenim zadatkom, rejon Foče, odbijaju napade protivnika i jedinicama Prve proleterske divizije olakšaju prelaz preko Drine. S tim u vezi, Druga krajiška za-

držana je na sektoru Foče da brani posjednute položaje. Uslijedilo je izvjesno pregrupisavanje jedinica i promjena položaja. Sa linije Gradca i Gradačke Stijene, Treći bataljon je prešao na desnu obalu Drine, zaposjeo Javor i Korjen i zatvorio pravac prema Ustikolini. Četvrti bataljon došao je u Bare i štitio od Crnog vrha i Broda na Drini. Jedna četa Prvog bataljona štitila je brigadnu bolnicu u Orahovu, jedna most na Drini, a jedna se nalazila na Bojčinom brdu i ostvarivala sadejstvo sa Trećim bataljonom. Drugi bataljon držao je položaje u blizini Ustikoline. Šesnaesta muslimanska brigada, koja je privremeno zadržana da ne ode u sastav Dvadeset sedme divizije, nalazila se na prostoru Kozarovine, Raskršća i Golog vrha, kontrolisala desnu obalu Drine i pravac između Goražda i Čajniča. Petnaesta majevička brigada nalazila se u rejonu Potpeći i zatvarala pravac između Pljevalja i Tare. Šesta istočnobosanska brigada nalazila se na prostoru Gradca, Meljaka i Hočevina, kontrolisala dolinu Čehotine i prilaz Pljevljima. Pomenute brigade ostvarile su međusobno sadejstvo, i sa jedinicama Prve proleterske, Pete krajiške i Trideset sedme divizije.

Popodne i noću, 4. i 5. jula njemačke, ustaške i četničke jedinice nastupale su od Goražda i Ustikoline u namjeri da se domognu Foče i zagospodare mostom na Drini. Udruženi neprijatelji uporno su nastupali uz lijevu obalu rijeke, pravcem Ustikolina, trigonometar 801 i kota 918. Manje neprijateljske jedinice prešle su na desnu obalu Drine i napredovale od Dragojevića preko Bojčina brda na Korjen. Drugi bataljon Druge krajiške prihvatio je borbu sa neprijateljem na drumu od Ustikoline za Foču. Više od 300 milicionera i domobrana uporno su težili da se domognu željenog cilja. Na njih je otvorena žestoka vatra i ubrzo su prinuđeni da se povuku u Ustikolinu. U okršaju su imali 2 mrtva i više ranjenih. Zaplijenjeno je nešto oružja i ratne opreme.

Treći bataljon na položaju kod Javora i Korjena, napalo je oko 150 Nijemaca i neprijateljskih milicionera, podržvanih vatrom iz teškog minobacača. Gusto pošumljeni teren smanjivao je vidljivost i čete nisu mogle ostvariti neophodno sadejstvo. Neprijatelj je to iskoristio, umješno ih potisnuo sa Korjena i stekao preimućstvo. Nije mnogo vrijedilo ni sadejstvo jedne čete Prvog bataljona, sa položaja na Ilovinom brdu, da se protivnik zadrži i odbije sa dostignute linije. Da bi se uspješnije odolijevalo pritisku neprijatelja, dvije čete Četvrtog bataljona prebačene su na Orahovo brdo da pojačaju zatvaranje pravca od Ustikoline, a jedna je otišla u Orahovo da preuzme obezbjeđenje brigadne bolnice. Izvjesno olakšanje uslijedilo je u času kada su jedinice Prve proleterske divizije stigle u Foču i odmah se angažovale da štite most na Drini. Sada su neke jedinice Druge krajiške pomjerene čak u Miljeno, na desnoj obali Drine, naspram Goražda, sa zadatkom da čvrsto brane pravac prema gradu i obezbjeđuju teren prema Limu. Umješnim sadejstvom jedinica Druge krajiške, jednog bataljona Treće krajiške proleterske i Šesnaeste muslimanske brigade, neprijatelj je primoran da se povuče na lijevu obalu Drine i odstupi u Ustikolinu i Goražde.

Kad je Šesnaesta muslimanska brigada upućena u Sokoloviće pod Devetatom, u sastav Dvadeset sedme divizije, jedinice Druge krajiške brigade pomjerene su na prostor Trpinja i Pisanice i zatvorile pravac između Pljevalja i Čajniča. Njene ranije položaje preuzele su jedinice Prve proleterske divizije. Radiogramom saopšteno je da je Sedamnaesta udarna divizija stavljena pod direktnu komandu Vrhovnog štaba NOV i POJ. Njen je zadatak bio da pojača odbranu pravca između Pljevalja i Tare, da drži veze sa Petom krajiškom i Trideset sedmom divizijom na desnom i jedinicama Prvog proleterskog korpusa na lijevom krilu svog borbenog rasporeda. Čvrsta odbrana organizovana je da zaštiti partizanski aerodrom u Negobuđu na koji su slijetali saveznički avioni, dopremali znatne količine ratnog materijala i transportovali teške ranjenike u Italiju, na liječenje u savezničke bolnice.

Situacija je nalogala da se jedinice Druge krajiške nađu na lijevoj obali Četpotine, zapadno od Pljevalja, na prostoru Donje Brvnice, Pliješevine, Meljaka, Hodžića i aktivno djeluju prema neprijateljskom garnizonu. Šesta istočnobosanska rasporedila se u Hočevini, Kakmužu i Kruševu, a Petnaesta majevička brigada u Vlahovićima, Potpećima i Odžaku. Na ovim položajima vladalo je zatišje. Jedinice su se sređivale, odmarale i pripremale za naredne borbene poduhvate. Noću, 10. i 11. jula došlo je do sudara sa četnicima. Prvi bataljon, ojačan sa dvije čete Trećeg bataljona Šeste istočnobosanske brigade, krenuo je preko Vrbice, Borovog brda, Kalušića, izbio na Čehotinu da skoliši i razbije četničke jedinice na prostoru Vidre, Vučja i Pauča. U pomenutim selima nalazila se Pljevaljska četnička brigada. Izbijanjem na Čehotinu ojačani bataljon prekratio je podstupnicu četnicima za Pljevlja i Židoviće i prešao u napad. U isto vrijeme, sa položaja u Pliješevini, četnici su napali dijelovi Druge krajiške brigade. Započela je oštra borba. Četnici su potpuno razbijeni i prinudeni da bježe. Na bojnopolju imali su 16 mrtvih i 26 ranjenih.

Nijemci su uporno nastojali da spriječe prodor jedinica Narodnooslobodilačke vojske iz istočne Bosne u Srbiju. Oni su preduzeli ofanzivne mjere da pmetu prikupljanje Operativne grupe divizija u rejonu Berana, Andrijevice i Kosašina i njihovo napredovanje u željenom pravcu. Kod Čakora i Andrijevice angažovana je 21. SS-divizija »Skenderbeg«, zatim 14. puk 7. SS-divizije »Princ Eugen« i borbena grupa »Štripel«. Od planine Kambara i Turjaka prema Beranima ismjerena je njemačka borbena grupa »Bendi«, a od Bioča i rječice Lešnice, na pravcu Bijelog Polja i Berana, trebalo je da nastupa legionarska grupa »Krempler«. U novonastaloj i donekle nepovoljnoj situaciji, štab Drugog udarnog korpusa, u namjeri da se neprijatelj suzbije i uništava, hitno je uveo u borbu Sedamjestu istočnobosansku i Petu krajišku udarnu diviziju.

Uslijedio je dug i naporan marš. Druga krajiška bila je desna kolona marševskog poretka divizije, prešla drum između Čajniča i Pljevalja, na odsjeku Gralice i Krnjače i blokirala drum između Ustibara i Pljevalja. Ujedno je djelovala na komunikaciju od Rudog prema Pljevljima. Šesta istočnobosanska brigada tiglaje u Gornje i Donje Babine, Ramovinu i Mrkića Ogradu i štitila pravac od Prijepolja. Petnaesta majevička brigada bila je u Bukoviku, Granici, Kaluderoićima, Bučju i postavila obezbjeđenja prema Pljevljima i Prijepolju. Kratki zatoji i predasi korišćeni su da se borci solidnije pripreme za dugo i naporno pječenje i vođenje borbe. Brigade su morale, shodno naredenju štaba Drugog korpusa, što prije stići na prostor Štitara i Berana i sačekati naredenje za uvođenje u borbu. Druga krajiška, u jednoj koloni, sa bočnim obezbjeđenjima, bez orbe je prešla drum između Pljevalja i Prijepolja, na odsjeku Jabuka - Mostište stigla u Grab. Neprijatelj se nije pojavljivao i borci su se okrijepili snom. Povenuti drum su prešle Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada. Jsiljeni marš je nastavljen. Bataljoni Druge krajiške stigli su preko Šahovića u Ćerovo, Rakonje i Okladi, blizu Bijelog Polja, odakle su se prebacili na desnu balu Lima kod Zaostroga, sjeverno od Berana, na sektor Mašte, Goražda i Drasave. Pokret je trajao 12 časova bez prekida, po teškom brdovitom i vrletnom terenu. Istim tempom i skoro istim pravcem marševale su Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada.

Na dostignutoj liniji su dobijeni potpuniji podaci o pravcima nastupanja i namjerama neprijatelja. Jedinice 21. SS-divizije »Skenderbeg«, 14. puka 7. SS-divizije »Princ Eugen« u saradnji sa četnicima i balistima, poslije oštih borbi i uz pomoć avijacije, tenkova i artiljerije zauzele su Andrijevicu i ugrozile Berane. Na astanku u štabu Drugog udarnog korpusa, pod komandom Peke Dapčevića, ome su prisustvovali komandanti i politički komesari Druge proleterske, Tre-

će udarne, Pete krajiške i Sedamnaeste istočnobosanske divizije, donijeta je odluka da se noću, 21. i 22. jula, pređe u protivnapad s obje strane Lima i protivnik odbaci prema Plavnu i Peći. Jedinice Druge proleterske divizije su napadale duž drumu prema Andrijevići, preko Šekulara prema Velikoj, a jedinice Sedamnaeste divizije na Kaciber, Smiljevicu i Mokru planinu. S njima su sadejstvovala jedinice Treće udarne divizije i ugrožavale pozadinu neprijateljskog borbenog rasporeda. U skladu sa planiranim protivnapadom, Druga krajiška je preuzela položaje Četvrte crnogorske proleterske brigade na Brezi, Simovačama, Radovanovom i Babinom brdu, s namjerom da protivnika tuče na Kaciberu, Turjaku i Smiljevici. Na njenom desnom krilu bile su jedinice Šeste istočnobosanske brigade, koje su obezbijedile prolaz Četvrtoj crnogorskoj proleterskoj brigadi prema Šekularu i Velikoj i pripremale napad na neprijatelja u Mokroj planini. Sa položaja na Gradini, Ivanovom brdu i Veljoj Steni, Petnaesta majevičke brigada kontrolisala je lijevu obalu Lešnice i Veljin Potok i ujedno uspostavila vezu sa Drugom krajiškom na svom desnom krilu i jedinicama Pete krajiške divizije u Lukavici preko Lima.

Napad jedinica Druge krajiške nije tekao kako se zamišljalo i željelo. Zbog prilične udaljenosti neprijatelja, teško prohodnog i pošumljenog planinskog zemljišta, tri bataljona nisu stigla, u toku noći, da se približe polaznom položaju i pređu u napad. Jedan bataljon uspio je da osvoji dobro branjeni Turjak, ali ga nije mogao zadržati zbog pritiska sa strane, artiljerijskog bombardovanja i učestalih protivnapada. Bataljon je izmakao na polazne položaje. Dan je protekao u pripremanju novog napada, u pripucavanju na neprijatelja, u odgovaranju na bjesomućnu povremenu paljbu s njegovih utvrđenih položaja na Kaciberu i Smiljevici. Borcima Šeste istočnobosanske brigade pošlo je za rukom da zauzmu neprijateljske utvrde na Kapi, Borju, Vitanjinom kršu i Kosmaju. Odstupajući u priličnom neredu neprijateljske jedinice naletjele su na Četvrtu crnogorsku proletersku brigadu koja ih je natjerala na Jankovu glavu i nastavila, u sadejstvu sa jedinicama Šeste istočnobosanske, da tuče i uništava. Na kraju, preživjeli neprijateljski vojnici umakli su preko Mokre planine.

Noću, 22. i 23. jula sa polaznih položaja na Radovanovom i Babinom brdu i Divljaku, bataljoni Druge krajiške silovito su napali neprijateljsku borbenu grupu »Bendl« od 1500 vojnika, naoružanih minobacačima i brdskim topovima, na Kaciberu, Turjaku i Smiljevici. Razvila se žestoka borba na širokom prostoru. Neprijatelj se žilavo branio i nije olako uzmicao. Na ruku mu je išao brisan teren ispred brojnih bunkera i rovova. Borci Druge krajiške jurišali su, upotrebljavali ručne bombe da prokrče prolaze u dubinu neprijateljske odbrane i protivjurišima zaustavljani. U ljutom okršaju prednjačili su vodnik Dušan Novaković, Jovo Kačavenda, Ibrahim Okić, Nedeljko Rakić i mnogi drugi. Bataljoni su djelimično imali uspjeha i osvojili pojedine vatrene tačke u prednjoj neprijateljskoj liniji. A kada su krenuli u dubinu odbrane, odbijeni su žestokom vatrom i protivnapadima protivnika. Pred zoru komandant brigade Dragutin Stanić, njegov zamjenik Milan Zgonjanin procijenili su daje rizično dalje ostati u neprijateljskom osinjaku i naredeno je bataljonima da se umješno, uz što manje gubitaka, izvuku iz okršaja na ranije položaje. Neprijatelj se žestoko okomio i na Šestu istočnobosansku brigadu da je zbaci sa Kape, ali u tome nije uspio. Ona je odbila sve napade, preuzela inicijativu, nastupala kroz Mokru planinu, protivnika potukla na Zvršu i Kukajskom vrhu i ugrozila na Planinici.

Izvjesno vrijeme na položajima Druge krajiške i Petnaeste majevičke brigade nije bilo neprijateljskih napada i borbe. To je omogućilo da se obavljaju izviđanja i prikupljaju podaci o protivniku. Potom su bataljoni Druge krajiške došli u Goražde, postavili obezbjeđenja prema Vrbici i Tarhanešu, a bataljoni Petnaeste majevičke brigade su se skoncentrisali u Babinu i Dragosavi i razvili izviđačku aktivnost u dolini Lešnice.

Na ovorn terenu u redove Druge krajiške brigade stupili su omladinci Fezri Ličina, Huzeir Šabotić, Ramiz Šabotić, Husejin Agović, Zečo Agović, Hairiz Ličina, Džemo Ličina, Nedžib Kurgaš Džibo, Lutvo Hasković, Selman Ličina, Zejnil Mekić Brzi, Abid Kladničanin, Rizvan Diikadinac, Jusuf Škrijelj, Roman Agipagović i drugi.

U višednevnim žestokim borbama neprijateljske jedinice ometane su u nastupanju lijevom obalom Lima, a odbijene na desnoj, čak preko Mokre planine i dalje. Prednost je trebalo iskoristiti i stvoriti što povoljnije uslove za nastupanje Operativne grupe divizija u Srbiju. Stoga je štab Drugog korpusa odlučio da se zauzmu neprijateljski položaji na Čakoru i ugroze u Plavu i Gusinju. Na Čakor su usmjerene jedinice Pete krajiške divizije i Šesta istočnobosanska brigada koja je protjerala protivnika sa Planinice na Vaganicu i produžila prema Globija Katunu i Čafi. Čakor je osvojen borbom prsa u prsa i protivnapadom izgubljen. Za to vrijeme Druga krajiška i Petnaesta majevička brigada, u skladu sa planom štaba divizije, štitile su pravac prema Smiljevici, Turjaku, dolini Lešnice, zapravo lijevi bok jedinicama koje su osvajale Čakor i okolna uporišta.

U podne, 28. jula, uslijedila je divizijska zapovijest za nastupni marš preko Novopazarskog sandžaka. U njenom uvodu je rečeno da neprijatelj više od 20 dana žestoko napada divizije Narodnooslobodilačke vojske na jugu Srbije, u Toplici i Jablanici, da su one mlade, bez dovoljno borbenog iskustva i da im se mora što prije priteći u pomoć. Stoga, Operativna grupa divizija - Druga proleterska, Peta krajiška i Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija - morala je izbiti u dolinu Ibra, na sebe navući znatne neprijateljske snage, tako olakšati tešku situaciju u Toplici i Jablanici i produžiti preko Kopaonika.

NASTUPANJE PREMA IBRU I FORSIRANJE RIJEKE

Izlaskom iz sastava Drugog udarnog korpusa NOV i POJ i ulaskom u Operativnu grupu, jedinice Sedamnaeste divizije, među kojima i Druga krajiška brigada, solidno su se pripremile za pokret prema Ibru i usputne borbe. Desnu divizijsku marševsku kolonu sačinjavala je Druga krajiška, pod komandom Dragutina Stanića, srednju Šesta istočnobosanska, sa komandantom Savom Trikićem i lijevu Petnaesta majevička brigada, pod komandom Ratka Vujovića Čočeta. Druga krajiška išla je pravcem: Ivanovo brdo - Bela kosa - Orahovo - Osmanovo brdo - Begluk - Oštra Glavica, da se postavi na prostoru Moravskog Krša i obezbijedi sa sjeverne i južne strane. Njen zadatak istovremeno bio je da uspostavi vezu sa jedinicama Druge proleterske divizije na svom desnom krilu, da se pripremi da produži kao čelna kolona divizije preko Suvog Dola i razmjesti, uz potrebna obezbjeđenja, u Braćaku, Devreču, na Crvenom prlu, Gradačkom kršu i Trojanu. Stoga je brinuto, shodno divizijskoj zapovijesti, da se jedinice dobro maskiraju pri pokretu i bivakovanju, da se tako zaštite od napada iz vazduha i prikriju kuda namjeravaju. Ništa manje nije brinuto o budnosti, o osiguranju, izviđanju i zaštiti kurira. Čak je preporučeno da se kuriri ne upućuju sami na zadatke, da ih štiti puškomitraljesko odjeljenje, da im se obezbijedi automatsko oružje i ručne bombe.

Kod Orahova se ušančilo 150 neprijateljskih milicionera, naoružanih jednim teškim mitraljezom, sa 4 puškomitraljeza i puškama, u namjeri da prekrate marš jedinicama Druge krajiške. Milicionari su otvorili žestoku vatru i čelnu kolonu brigade primorali da se razvije i prihvati borbu. Uporište je tučeno s čela, postepeno obuhvatano i pridavljivo vatretnim kliještima. U nastupanju poginuo je 1 i ranjena su 2 borca. Otpor neprijatelja počeo je slabiti. U svanuće je zarobljeno 15 milicionera, a ostali su pobjegli. Zaplijenjeno je 17 pušaka, 1100 metaka, 10 ručnih bombi, nešto vojničke odjeće i znatne količine hrane. Brigada se kratko

zadržala u Orahovu i produžila prema ranije označenom cilju. U Suvom Dolu neprijateljska milicija pružila je otpor i pobjegla kada joj je odgovoreno pravom mjerom. Ujutru, 30. jula jedinice Druge krajiške stigle su na Trajan, Gradački krš, Crveno prlo, u Devreč, Cobansko groblje i Bračak. Dugo marševanje nije prošlo bez sukoba sa neprijateljskom milicijom. Tom prilikom je ubijen 1, ranjena 2 i zarobljeno 27 milicionara. Zaplijenjeno je 28 ručnih bombi, teški mitraljez, puškomitraljez, 33 puške, 3 pištolja, 7000 puščanih metaka, dvogled, pisaća mašina i vojničke uniforme. Na dostignutoj prostoriji jedinice su se odmarale i kontrolisale pravac prema Sjenici. Neprijatelj se nije pojavljivao i dan je protekao sasvim mirno. Komandant divizije Gligo Mandić održao je sastanak sa komandantima brigada Dragutinom Stanićem, Savom Trikićem i Ratkom Vujovićem. Četom da detaljnije sagledaju kako su jedinice marševale i kakvih je bilo poteškoća. U razmjeni mišljenja ispostavilo se da borci dobro podnose naporni put i da su raspoloženi za borbu. Smetalo je nešto drugo: žitelji nekih sela na Pešteru bježali su, zavedeni lažnom neprijateljskom propagandom, ispred jedinica Sedamnaeste divizije, ostavljajući svoja ognjišta, stoku i ostalu imovinu. Zato su politički komesari imali pune ruke posla, sustizali i zaustavljali izbjeglice, uporno im objašnjavali da su u zabludi i uspijevali da ih ubijede da se vrate kućama. Idriz Čejvan je uspio da okupi starješine iz nekoliko sela u kojima je ranije gospodarila neprijateljska milicija i da im objasni značaj i ciljeve narodnooslobodilačke borbe.

Približavajući se dolini Ibra, Operativna grupa divizije dobila je još preciznije pravce pokreta. Druga proleterska divizija usmjerena je na prostor Milanova, Namge i Morana, Peta krajiška udarna na Rudnicu, Ostrovicu i Kaludere, a Sedamnaesta udarna u Melaje i Gurdijelje. U tom času nije se raspolagalo pouzdanim podacima o neprijatelju u dolini Ibra, duž drumske i željezničke komunikacije od Kraljeva prema Raškoj i Kosovskoj Mitrovici. Jedino se pretpostavljalo da u Novom Pazaru ima 200 Nijemaca i dosta neprijateljske milicije.

Jedinice Sedamnaeste divizije krenule su ujutro 31. jula prema Melaju i Gurdijelju. Druga krajiška išla je u dvije kolone. Usput vođene su manje borbe sa grupama neprijateljske milicije. Zaplijenjeno je 11 pušaka, teški mitraljez, puškomitraljez i znatne količine municije. Kad su prešli Sokolovinu, bataljoni su se smjestili u Melaje, Točilovo i Gujiće. Šesta istočnobosanska brigada prešla je Gornje Šaronje i Debeliš, dospjela u Delimeđe, Valoviće i Glogovik i odmah se obezbijedila od komunikacije između Novog Pazara i Sjenice. Petnaesta majevička brigada, sa štabom divizije, preko Reževića stigla je u Gurdijelje i Cokote. Narednog dana nastupni marš izvođen je u tri kolone. Lijevu divizijsku kolonu činila je Druga krajiška koja je nastupala preko Morana, Kute, Lukare, stigla u Goševo, blokirala drum između Tutina i Novog Pazara, razvila izviđačke aktivnosti i rušila drum između Kosovske Mitrovice i Novog Pazara. U toku pokreta došlo je do sukoba sa neprijateljem. U žandarmerijskoj stanici u Gornjoj Jošanici, južno od Novog Pazara, nalazilo se 80 neprijateljskih vojnika. Izviđanjem je utvrđeno da nisu otkrili ko se približava. Komandanti bataljona Gojko Milojica i Marko Budimir Mačo procijenili su da se protivnik može iznenaditi i potući. Iz doline Jošanice dizala se gusta magla i skrivala streljačke strojeve četa. Prethodnica Drugog bataljona našla se sasvim blizu neprijateljskog utvrđenja i birala najpovoljnije pravce za napade, ali ju je tada primijetila neprijateljska patrola iznad Znuške rijeke i Jošanice. Planule su puške i zaštekali puškomitraljezi. Streljački stroj bataljona približavao se zgradi žandarmerijske stanice i carinarnice. Neprijateljski vojnici otvorili su vatru iz puškomitraljeza i pušaka i pokušavali se odbraniti. Lijevo od Drugog bataljona prešao je u napad Prvi bataljon, u trku pregazio Jošanicu i našao se iza uporišta. Jedna četa blokirala je put od Novog Pazara, a dvije čete popele su se na kose istočno od Jošanice i protivniku udarile u leđa. Borba je trajala jedan sat i neprijateljski vojnici počeli su

se predavati. Bili su to Nijemci i milicionari, njih 52, a 28 je poginulo u toku napada i borbe. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, 52 puške, 4 pištolja, 10 konja, municija, oprema i hrana. Šesta istočnobosanska brigada, čineći desnu diviziju, bez borbe stigla je u Amziće, Vojsaliće i Šalinoviće i zatvorila pravac od Tutina. Ni Petnaesta majevička brigada, sa štabom divizije, nije se sukobila sa neprijateljem u toku pokreta. Ona se razmjestila u Znuši i Jelačićima, a obezbjeđenja isturila prema Mutol-vrhu.

Drugog avgusta skromno je proslavljena dvogodišnjica formiranja Druge krajiške udarne brigade. Borci i rukovodioci su se podsjetili na značajan datum na pređeni borbeni put, na pale drugarice i drugove. Evocirane su uspomene na brojne teške bitke na putu od Podgrmeča preko srednje i istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore do Srbije. Borci i rukovodioci su se ponosili i zaslužnim priznanjem - Ordenom narodnog oslobođenja - dodijeljenom, na prijedlog vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala Josipa Broza Tita, Ukazom Prezidijuma Avnoja.

U blizini Ibra pojačana je izviđačka i obavještajna aktivnost da se prikupi što više svježih podataka o rasporedu i snazi neprijatelja. Analizom primljenih obavještenja moglo se uočiti da neprijatelj ubrzano dovodi pojačanja na prostor između Raške i Kosovske Mitrovice, da će uporno braniti značajnu drumsku i željezničku komunikaciju. Na tom sektoru, u brojnim uporištima, već su se nalazile slijedeće neprijateljske jedinice: 2. bataljon 5. SS policijskog puka, 5. bjelogardejski puk Ruskog zaštitnog korpusa, 2. bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa, ojačani bataljon 24. bugarske divizije, grupe neprijateljske milicije, četa tenkova i oklopni voz. U isto vrijeme u Kosovsku Mitrovicu i dolinu Ibra pristizali su dijelovi 1. njemačke brdske divizije, a takođe i 14. SS puk 7. SS divizije »Princ Eugen«. Neprijateljski odbrambeni položaji na komunikacijama, pored rijeke bili su dobro uređeni za dužu odbranu i odbijanje napada. Mostovi na željezničkoj pruzi bili su zaštićeni rovovima i bunkerima. Gotovo svi visovi pogodni za odbranu i protivnapade pretvoreni su u prave vatrene osinjake.

Znajući da neprijatelj pojačava odbranu u dolini Ibra, u želji da to preduhitri i zadrži preimućstvo, štab Operativne grupe divizija odlučio je da se iz marševskog poretka i pokreta pređe u silovit napad, noću 3. i 4. avgusta, na širokom frontu od Raške do Kosovske Mitrovice. Divizije su raspoređene u tri napadne kolone. Desnu kolonu su obrazovale jedinice Pete krajiške udarne divizije da tuku protivnika i nasilno prijeđu rijeku na odsjeku od Leposavića do Ramne, uz istovremenu zaštitu pravca od Kosovske Mitrovice. Srednju borbenu kolonu činila je Druga proleterska divizija, usmjerena da ugrozi neprijatelja i savlada na prostoru između Leška i Leposavića. Ona je morala odvojiti dio snaga, da zatvori pravac od druma između Novog Pazara i Kosovske Mitrovice. Lijevu borbenu kolonu činile su jedinice Sedamnaeste istočnobosanske udarne divizije, pripremljene da prelaze rijeku, tuku protivnika na prostoru između Rudnice i Leška, da zatvore pravac od Raške, da ruše željezničku prugu, mostove i tunele. U skladu sa primljenim naređenjem, štab Sedamnaeste divizije izdao je zapovijest da Druga krajiška brigada forsira Ibar između Rudnice i Bistričke rijeke, da težište napada potom usmjeri na dobro utvrđeno uporište Rudnicu i štiti pravac od Raške. Šesta istočnobosanska brigada dobila je zadatak da nastupa na odsjeku od Kamena i Kršalja do Leška i Drenove, da glavni napad izvede na uporište Lešak, a Petnaesta majevička na prostoru između Bistričke rijeke i Kršalja.

Zamisao štaba Sedamnaeste divizije o izvođenju napada i forsiranju rijeke djelimično je ometana iznenadnim udarima neprijatelja na polazne položaje bataljona Petnaeste majevičke brigade u Rikovu, Trebiću i Lipovici. Nijemcima je pošlo za rukom, uz gubitke od 20 mrtvih i 25 ranjenih, da osvoje dominantnu trigonometrijsku tačku 972, donekle ugroze leđa i pozadinu jedinica u pokretu prema Ibru. Da bi se Nijemci osujetili da dalje ne nadiru u cilju pojačanog pri-

tiska jedinicama Sedamnaeste divizije u leđa, Petnaesta majevička brigada dobila je zadatak da ih primora da se povuku sa dominantnog visa i nije stigla da tokom noći, 3. i 4. avgusta, učestvuje u forsiranju rijeke.

U jedinicama Druge krajiške izvršene su solidne pripreme za predstojeći napad i prelaz preko Ibra. Komandanti bataljona, politički komesari, komandiri četa i vodova, politički delegati, desetari, članovi KPJ i skojevci objašnjavali su drugovima značaj pothvata i tražili da pokažu zavidnu borbenu umješnost i hrabrost. Mnogo se polagalo u bombaške udarne grupe. Za smione akcije odabrani su najiskusniji, provjereni u brojnim bombaškim okršajima, da se prvi prikradu neprijateljskim bunkerima, rovovima i pokažu svoje umijeće. Prije polaska svakom bataljonu, četi i vodu je precizno označen pravac nastupanja. U Kamenici zadržani su pozadinski dijelovi, brigadna bolnica i Četvrti bataljon da ih trenutno štiti. Prvi, Drugi i Treći bataljon pošli su, oko 20 časova, sa polaznih položaja i oprezno se približavali dolini rijeke i neprijatelju. Željezničkoj stanici Rudnica i okolnim vatrenim gnijezdima podilazio je Drugi bataljon, ojačan jednom četom Prvog bataljona, sa zadatkom da iznenadnim napadom zbuni i savlada protivnika. Treći bataljon nastupao je na desnom krilu borbenog rasporeda brigade, prema Lešku, da osvaja pojedine vatrene tačke, ruši prugu, drum i mostove. Dvije čete Prvog bataljona usmjerene su na visove prema Raškoj da spriječe eventualno pristizanje pojačanja neprijatelju. Protivtenkovski top i teški minobacač postavljeni su na kosu ispod Plankova da tuku zgradu željezničke stanice Rudnica, prugu i drum.

Borba je počela u trenutku kada je teretni voz naišao prugom od Raške i produžio za Kosovsku Mitrovicu. Borci Trećeg bataljona pokušali su pušcanom i puškomitraljeskom vatrom da onesposobe i zaustave voz. Pratioci teretne kompozicije uzvratili su žestokom paljbom. U okršaju nije oštećena lokomotiva i voz se udaljio. Paljba na teretni voz bila je dovoljno upozorenje neprijatelju da očekuje napad širih razmjera. Iz mnogih bunkera, utvrđenja, zgrada preuređenih u odbrambene objekte, plamtjelo je oružje i sijevale su svijetleće rakete. U takvoj situaciji borci Drugog bataljona nadali su Rudnicu, savladali više otpornih tačaka i sasredili paljbu na željezničku stanicu. Otpor neprijatelja nije malksao, pogotovo kada su počela dejstvovati 3 tenka i obazrivo krstariti oko dobro branjene zgrade. Borci Drugog bataljona nisu raspolagali protivtenkovskim oružjem da se uspješnije suprotstave čeličnim grdosijama. Komandant bataljona Marko Budimir Maco preduzeo je mjere da se hitno donese protivtenkovske puške iz Prvog bataljona i okrenu u tenkove. Zadihani borci brzo su stigli i okrenuli cijevi dugačkih pušaka prema cilju, ali... Sada se pojavilo daleko više tenkova koji su oprezno krstarili i nisu željeli da postanu suviše uočljive mete. Oni su najprije otvarali uragansku vatru iz topova i mitraljeza i onda mileći napredovali. U zoru, čete Drugog bataljona bile su primorane da se povuku na uzvišenja iznad Rudnice i brane posjednute položaje. Pored zatvaranja pravca od Raške, borci Prvog bataljona uspjeli su da poruše željezničku prugu u Popovom Polju i savladaju neprijateljsku posadu. Poslije ponoći od Raške naišlo je 200 neprijateljskih vojnika koji su otvorili snažnu vatru i smjelo napredovali. Na udaru se prvo našla četa koja je rušila prugu i morala je uzmaći. Komandant bataljona Gojko Milojica hitno je preduzeo mjere da se pređe u protivnapad. Protivnik je odbijen u polazni garnizon, uz gubitke od 17 mrtvih i više ranjenih vojnika. U borbi je pao puškomitraljezac Rade Bojević. Borci Trećeg bataljona skoro cijelu noć su napadali mostove na željezničkoj pruzi i drumu, južno od Rudnice. Njihove nalete neprijatelj je odbijao vatrom iz betonskih bunkera, spolja zaštićenim nagaznim minama i bodljikavom žicom. Kada su neprijateljski tenkovi naišli od Kosovske Mitrovice, Treći bataljon pomerio se više u desno, postavio zasjedu iznad druma i sačekao motorizovanu kolonu. Komandant bataljona Dušan Sovilj zatražio je od komandira četa da se umješno napada i onemoguću prolaz ne-

prijateljskoj motorizaciji. Kolona kamiona dočekana je plotunima, rafalima i ručnim bombama. Potom je uslijedio juriš. Tri kamiona su zapaljena, 1 oštećen, ubijeno 11 Nijemaca i zarobljeno 18 italijanskih vojnika koji su već bili njemački zarobljenici. Zaplijenjeno je nešto ratne opreme i oružja. U toku borbe komandant brigade Dragutin Stanić, njegov zamjenik Milan Zgonjanin i politički komesar Idriz Čejvan prešli su rijeku, željezničku prugu i drum, da neposredno rukovode bitkom i koordiniraju napade bataljona. Preostali dio štaba brigade nije uspio preći komunikaciju, zbog patroliranja neprijateljskih tenkova, pa se zadržao u Tusnićima. Ujutru, borbeni raspored jedinica Druge krajiške izgledao je ovako: Prvi bataljon nalazio se na Borovaku, Drugi na Gradini, sa osiguranjem prema Kopaoniku, Treći na koti 527 kod Bistrice, a Četvrti na lijevoj obali Ibra, spreman da u pogodnom trenutku forsira rijeku i tuče protivnika.

Petnaesta majevička brigada, u poslijeponoćnim časovima, jurišom je zbacila neprijatelja sa trigonometra 972, odnosno Lipovice, dijelom snaga držala ga i dalje na nišanu, a glavninu uputila preko Ibra na mjestu gdje je Druga proleterska uspostavila i proširila mostobran. Šesta istočnobosanska brigada, i pored nekoliko uzastopnih napada, nije uspjela da savlada protivnika na Lešku, Kamenu i Gornjem Jarinju. Stoga se povukla ispod ubitačne artiljerijske vatre i dan provela u pošumljenim predjelima Šanca, Koma i Kršalja. Kasnije je krenula pravcem nastupanja Druge proleterske i stigla u rejon Planince i Miokovića.

Druga proleterska divizija u cjelini izvršila je postavljeni zadatak, neprijatelja potukla na Crnom vrhu, Šancu, kod Gornjeg Krnjina i Jezerine, forsirala Ibar, položaje učvrstila u Drenu, Kojkovu i Mekinjiću. Ibar je uspješno forsirala i Peta krajiška udarna divizija i našla se na desnoj obali rijeke.

Počinjao je dan teških okršaja za bataljone Druge krajiške brigade, raspoređene na širokom prostoru. Na udaru se naprije našao Treći bataljon. Neprijateljski vojnici, njih 200, podržavani minobacačkom i artiljerijskom vatom, smjelo su nastupali od Leška da borce Trećeg bataljona odbiju dalje od uporišta komunikacija. Okršaj je trajao 4 časa i neprijatelj je potisnut u polazno uporište. Vleđutim, nije završilo na tome. U podne, kad se pregrupisao, neprijatelj je krenuo još silovitije. Žestok okršaj trajao je kratko, neprijatelj je odbijen, ali je život zgubio politički komesar bataljona Miloš Obradović, izvršni rukovodilac, omijen među drugovima. Nešto kasnije neprijateljske jedinice, dolazeći od Raške, čestoko su se okomile na položaje Prvog bataljona. U teškoj situaciji borci Četvrtog bataljona, sa lijeve obale Ibra, sa prostora Čukare, sadejstvovali su sa Prvim bataljonom, ugrozili desni bok neprijatelja, ubili 11 vojnika i oštetili 2 tenka. Borba je vođena punih 6 časova i protivnik nije uzmićao i po cijenu visokih gubitaka od 66 mrtvih i više ranjenih. Pored ostalog, uništena su 2 kamiona pri njižetanju na nagazne mine i planuli. Da bi manje bio izložen ubitačnoj vatri, Prvi bataljon promijenio je položaj i organizovao još ubitačniju vatra. A protivnik se zadržao na dostignutoj liniji i nije se usudio da tu zanoči. Naredne noći Četvrti bataljon, sa komandantom Pericom Vukojevićem na čelu, dobio je zadatak da pređe na desnu obalu Ibra. Čete su svrstane u kolonu koja se spustila na rijeku kod Kaznovića i zagazila u njene plahovite talase. Štab bataljona posebno je brinuo o brigadnoj bolnici i komori. Kad je prethodnica bataljonske kolone izbila na drum, od Raške je dogrmjelo 7 tenkova, nekoliko kamiona i motocikla. U kričnom trenutku borci su plegli u zaklone i očekivali da će neprijateljska motorizovana kolona produžiti drumom. Tenkovi, kamioni i motocikli stali su i igrasili motore. Bilo je očigledno da tu namjeravaju zanočiti. Zabrinuti komandant bataljona dvoumio se šta da preduzme. Najsigurnije je bilo povući se nazad sačekati da se neprijatelj pokrene i udalji. To bi se, vjerovatno, dogodilo da edan tenkista nije iskočio iz kupole i skrenuo u jarak pored druma gdje su uznemireni ležali borci jednog voda, zajedno s komandantom bataljona, trojicom članova štaba brigade i načelnikom štaba divizije. Zamalo da tenkista u

mraku nagazi komandanta bataljona, ali se trgao i pokušao upozoriti ostale na blisku opasnost. Njegovu viku presjekao je rafal iz automata. Prethodnica, sa pomenutim rukovodiocima, smjelo je potrčala između tenkova i našla se na drugoj strani drumu. Međutim, ostale jedinice odmah su ustuknule zatamnjenim propkopom i povukle se preko Ibra. U povlačenju izgubljeno je nešto teškog oružja i minobacačkih granata. Na lijevoj obali rijeke nije se smjelo dugo ostati. Štab bataljona uputio je kurire sa narednjem da čete pregaze Ibar i požure prema ranije označenom cilju. Zgusnuta kolona opet se našla u hladnim brzacima. Borići su trčali i izlazili na obalu i žurili dalje. Počelo je svanjivati. Začelje kolone udaljavallo se od rijeke i tonulo u obližnje pobrđe. Nijemci su primijetili šta se događa, otvorili su vatru iz tenkova i ubili nekoliko konja. Istog prijepodneva bataljoni Druge krajiške vodili su tešku borbu protiv udruženog neprijatelja, a potom se okupili u Novom Selu, produžili preko Šipačine i stigli u Belo Brdo da se kratko odmore.

Savlađivanje neprijatelja u dolini Ibra i nastupni marš Operativne grupe divizija prema Kopaoniku značili su veliki borbeni uspjeh i paralisanje neprijateljskog ofanzivnog dejstva u Toplici i Jablanici. Ovakvim razvojem događaja bila je iznenađena i njemačka komanda za Jugoistok. Vojni zapovjednik za Srbiju general Felber, u sopstvenom izvještaju o nastalim poremećajima, napisao je: »Kada je 4. avgusta uspjelo jačim Titovim jedinicama da preseku u Ibarskoj dolini jednu od dve željezničke pruge koje vode u Grčku, u Beogradu su zadržana sva vojna lica, vozovi sa ljudstvom koje se vraćalo ili odlazilo na odsustvo i dopunski transporti - i od njih formirane jedinice za uzbunu i reorganizovana odbrana Beograda..«¹⁰²

KOPAONIČKA BITKA

Kada se Operativna grupa divizija 5. avgusta 1944. našla na desnoj obali Ibra i nastupala uz padine Kopaonika, njemačka komanda odlučila je da na nju usmjeri 4. grupu četničkih jurišnih korpusa, a da 1. brdska njemačka divizija i 14. puk 7. njemačke SS divizije sprečavaju pristizanje pojačanja jedinicama NOV i POJ u Srbiji. U naredjenju za odbranu i posjedanje Kopaonika, komandant 4. grupe četničkih jurišnih korpusa, 5. avgusta, naveo je: »... Tito želi da se ugnezdi u ovom prostoru odakle bi sigurno mogao presudno da utiče na sudbinu Balkana vladajući centralnom Niškom oblašću koja kontroliše dolinu Južne Morave, dolinu Nišave, dolinu Zapadne Morave i dolinu Ibra. Tući Tita u ovom poduhvatu i zadržati ovaj prostor u našim rukama znači oduzeti mu sve mogućnosti da utiče na dalji razvoj stvari na Balkanu. Zato je ova borba od presudne važnosti i bila bi nepovratno izgubljena i sudbonosna ako dozvolimo da Tito uspe..«¹⁰³

Već 5. avgusta 1, 2, 3. i 5. četnički jurišni korpus prikupili su se na prostoru Aleksandrova, Brusa, Blaca, usiljenim maršem požurili na Kopaonik da posjedu njegove dominantne visove i grebene i spriječe nastupanje Operativne grupe divizija. Korpusi su marševali cijelu noć 5. i 6. avgusta da se što prije domognu željenog cilja. Ujutru, 3. jurišni korpus, stigao je na Mramor, kod Kneževa, a njegova desna kolona produžila, posjela Suvo Rudište, Pančičev vrh, trigonometar 107, tako obezbijedila solidan oslonac za iznenadne udare. Sa manjim zakašnjenjem 1. četnički jurišni korpus izbio je na Jelicu, a 2. na Oglednu, gdje je zadržao jednu, a preostale 3 brigade uputio na Brložnik. U svitanje, 5. četnički jurišni korpus stigao je takođe, na Mramor i produžio na Karoman. U predviđeno vrijeme, 6. avgusta ujutru, četničke jedinice su praktično ovladale vrhovima Kopaonika,

102 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 43, dok. 2/1.

103 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, dok. 11283.

postale ozbiljna prepreka za nastupanje Operativne grupe divizija, prijetile joj udarom u čelo, lijevi bok i pozadinu.

Štab Operativne grupe divizija nije raspolagao sa dovoljno podataka o namjerama i rasporedu neprijatelja. Jedino je znao da se na Oglavlju, Gradcu i Mramoru nalazi četnički korpus, jačine 1500 vojnika, da ima zadatak da prihvata jedinice koje pristizu. Za dio 3. četničkog jurišnog korpusa na Pančičevom vrhu i Suvom Rudištu, a za 1. jurišni korpus na Jelici i 5. jurišni korpus na Karomanu, nije se znalo, pa je lijevi bok Sedamnaeste istočnobosanske divizije bio sasvim nezaštićen, a time i cijelo lijevo krilo Operativne grupe divizija. U ovakvoj situaciji, štab Operativne grupe divizija odlučio je da se ubrza pokret u Toplicu, Jablanicu, Aleksandrovačku Župu, da se napadnu i tuku četnici na Kopaoniku.

Pokret jedinica Sedamnaeste divizije uslijedio je poslije ponoći, 6. avgusta, iz rejon Planinice, Belog brda, Miokovića, prema Livadu, Gočmancima, Brzeću i Kneževu. Šesta istočnobosanska brigada bila je u prethodnici divizijskog poretka, za njom Petnaesta majevička, štab divizije i prištapske jedinice. Druga krajiška brigada činila je lijevu pobočnicu, krenula nešto kasnije, kad se sasvim razdanilo, marševala je jugoistočno i istočno od Suvog Rudišta, ne znajući daje izložena pogledima četnika prikrivenih na Pančičevom vrhu. Brigadna bolnica i intendantura i pozadinski dijelovi otišli su ranije za Šestom istočnobosanskom i Petnaestom majevičkom brigadom, da stignu u Brzeće i tu zakonače.

Desno od Sedamnaeste divizije, koja je činila lijevu nastupnu kolonu Operativne grupe divizija, iz rejon Stanulovića i Mekinića, nastupala je Druga proleterska divizija da što prije pređe Kopaonik i stigne u Brus. Peta krajiška divizija zadržana je u rezervi Operativne grupe na prostoru Belog Polja, Sudimlja, Čokotara i Đerekara, da spremna očekuje uvođenje u borbu.

Četvrti bataljon Druge krajiške brigade, poslije dužeg napornog marša, u 17 časova, na Mramoru došao je u vezu sa brigadnom bolnicom, intendanturom i pozadinskim dijelovima koji su se povukli iz Brzeća i zaputili nazad. Štab bataljona obaviješten je da su četničke jedinice doprle blizu Brzeća i zaprijetile da će masakrirati ranjenike i pozadinske dijelove, da je njihovo povlačenje bio jedini izlaz da se ne bi doživjelo najgore. Kad su pristigli Prvi, Drugi i Treći bataljon i štab brigade, razmotrena je nastala situacija i shvaćeno da su četnički korpusi zagospodarili vrhovima Kopaonika. Odmah, odlučeno je da tri bataljona napadnu i suzbijaju četnike, a jedan štiti brigadnu bolnicu i pozadinske dijelove. U to vrijeme Šesta istočnobosanska brigada, poslije uspješnog potiskivanja 3. četničkog jurišnog korpusa prema Paležu i Vlaškoj ravni, žestoko se sukobila sa jedinicama 2. četničkog jurišnog korpusa, koje su ugrozile njen bok i zauzele Briševac. U tročasovnoj borbi četnici su ovladali vrhom Marina česma i Oglavljem i približavali se Gradcu. Jedinice Šeste istočnobosanske brigade bile su primorane da odstupaju. Na liniji između Gradca i Oglavlja četnike su napala tri bataljona Druge proleterske brigade i olakšali nepovoljnu situaciju jedinica Šeste stočnobosanske brigade. Četnički 2. jurišni korpus se nije usudio da zanoći na dostignutoj liniji i uveče se vratio na Brložnik. Protivnapadu 3. četničkog jurišnog korpusa, ohrabrenom djelimičnim uspjehom 2. jurišnog korpusa, bile su izožene Petnaesta majevička i Druga krajiška brigada kod Gočmanaca, Rađmanova i Vlaške Ravni. Kad je njihovo desno krilo, zbog povlačenja jedinica Šeste istočnobosanske brigade, ostalo nezaštićeno, one su ustuknule u rejon Briševca i Marine česme.

Štab Operativne grupe divizija uveče odlučio je da sjutra dan, 7. avgusta ujutru, Sedamnaesta istočnobosanska i Druga proleterska divizija energično napadnu i gone protivnika, da se Peta krajiška divizija drži u rezervi i više približi borbenom poretku. Sa polaznih položaja kod Kneževa, brigade Sedamnaeste divizije imale su zadatak da napadnu 3. i 5. četnički jurišni korpus, da ih ugrožavaju gone prema Brusu. Shodno ovakvoj zamisli, Druga krajiška brigada morala je

ovladati prostorom Mramora, kota 1304, Paleža, kota 1474, Mokrog, Obradove čuke, produžiti na Kumanovu čuku, Vrgaju i Sto, kota 1307. Sa dostignute linije jedna kolona trebalo je da goni protivnika preko Drenjaka i Velikih Ribara, a druga preko Ugara i Kamenite glave, kota 862, da se izbije u Milentiju, zapravo na drum između Grčaka i Brusa. Šesta istočnobosanska nalazila se u središtu borbenog poretka Sedamnaeste divizije, sa zadatkom da uporedo sa Drugom krajiškom brigadom, na svom lijevom krilu, izbije u Borje, trigonometar 1380, na Kumanovu čuku, kota 1300, Vrgaju, kota 1173 da odatle skrene desno prema Gradištu i Dubu i produži do drumu između Milentije i Brusa. Petnaesta majevička brigada nalazila se na desnom krilu divizijskog borbenog poretka, s ciljem da nastupa preko Gočmanaca, Livada, Ninevca, Orljaka, da produži preko Crnog vrha, Stare Bačije i izbije na drum između Brusa i Aleksandrovca.

Ni tokom noći 6. i 7. avgusta, nije se saznalo da su četnički korpusi na Pančićevom vrhu, Koromanu i Jelici. Vjerovatno izviđačke jedinice i obavještajni oficiri Druge krajiške brigade nisu bili u prilici da razviju svoje aktivnosti i doznaju šta se dešava u blizini njenog lijevog boka i djelomično u pozadini. Noć je proticala mirno. Jedino jedinice Sedamnaeste divizije u svanuće izvršile su napad da se domognu pogodnijih polaznih položaja. Bataljoni Druge krajiške potukli su četnike u Livadu i Lepenici. Ubili su 50 četnika a 3 zarobili.

Ujutru, 7. avgusta istovremeno uslijedio je silovit napad jedinica Druge proleterske i Sedamnaeste udarne divizije na četničke korpuse. Prvi, Drugi i Treći bataljon Druge krajiške nastupali su preko Oštre čuke, kota 1274, Mramora, Šiljače, trigonometar 1625, a Četvrti bataljon prema Srebrencu, da štiti njihov bok i pozadinu. Pomenuta tri bataljona žestoko su napala i savladala dijelove 3. četničkog jurišnog korpusa. Ovakvom uspjehu doprinijelo je skoro istovremeno izbijanje Šeste istočnobosanske i Petnaeste majevičke na prostor Glamena, Mramora i Šiljače. Međutim, u neprilici se našao Četvrti bataljon Druge krajiške sa komandantom Pericom Vukojevićem i političkim komesarom Zvonkom Žardinom. Napadajući Ledenicu i Karaman, ušao je, već u 5 časova, u tešku susretnu borbu sa 1. četničkim jurišnim korpusom, koji je imao 2350 vojnika i oficira. Odnos snaga bio je takav daje 12 četnika kidisalo na 1 borca. Četnici su raspolagali, pored ostalog, sa 2 protivtenkovska topa i više minobacača. Komandant 4. grupe četničkih jurišnih korpusa namjeravao je da ovim protivnapadom uzdrma lijevi bok i donekle pozadinu jedinica Sedamnaeste divizije, da ih primora da se vraćaju nazad. Borci Četvrtog bataljona, hrabri od svojih komandira i političkih komesara, zadržavali su i odbijali napade cijelog četničkog korpusa skoro četiri časa. Tek u 9 časova komandant bataljona naredio je da se čete umješno, štiteći jedna drugoj odstupnicu, povuku ispod ubitačne vatre u Brzeće i zauzmu nove položaje. Juriši četnika i pokušaji da bataljon opokle i dalje nisu prestajali. Nekoliko boraca je ranjeno, a život su izgubili Roman Agipagović i Mirko Stupar. Povlačenje Četvrtog bataljona imalo je ozbiljne posljedice za ostale bataljone Druge krajiške brigade koji su bili zašli duboko u borbeni raspored protivnika. Štab brigade naredio je da se oni povuku na visove sjeverno od Kneževa i zauzmu odbrambene položaje. Prva četa Trećeg bataljona, koja se našla duboko naprijed, nije se pravovremeno mogla povući i odjednom našla se ugrožena u neprijateljskom borbenom rasporedu. Četnici su naizmjenično jurišali daje pokušaju savladati. Njeni borci, sa komandirom Lazom Ivanovićem, bili su riješeni da izdrže i najteže. Obrnutim borbenim poretkom, četa je prešla u protivjuriš na četnike, koji su jurišali, da u skoro bezizlaznoj situaciji prokrci prolaz u pravcu kuda su se povukle ostale jedinice Trećeg bataljona. Kidanje jednog četničkog živog obruča značilo je ulijetanje u drugi i tako naizmjenično, skoro cio dan... Znatnijih žrtava, na sreću, zbog borbene umješnosti boraca, nije bilo. U jednom jurišu iskusnog vodnika Ranka Tadića skolišilo je više od 15 bradonja. On je pružao otpor i nekoliko ih pogodio. Kad mu je ponestalo

municije, sumanuti izdajnici iskoristili su preimućstvo, pokušali ga živog uhvatiti i ubili. Četa je nastavila tešku borbu, manevrisala, izmicala iz kandži smrti i najzad došla u sastav svog bataljona.

Povlačenjem svih bataljona Druge krajiške na polazne položaje iznad Kneževa i sjeveroistočno od Uvada, u 12 časova, još više ugrožen je bok i zaleđe Sedamnaeste udarne divizije, a time i lijevo krilo Operativne grupe divizija. Štabovi 1. i 5. četničkog jurišnog korpusa odlučili su da se po podne napada na liniji između Oglavlja i Pančičevog vrha, Bećerivca i Mramora i napreduje dublje u pozadinu glavnine Operativne grupe divizija.

Na pravcu napada Druge proleterske divizije stanje je bilo sasvim povoljno. Druga proleterska brigada energično je napredovala, potisla 2. četnički jurišni korpus i približavala se Brusu. Pomenuti četnički korpus, u povlačenju, skrenuo je prema položajima Sedamnaeste divizije i ona se praktično našla u sudaru sa skoro cijelom 4. grupom četničkih jurišnih korpusa. Već u 17 časova bataljoni Druge proleterske oslobodili su Brus.

U teškoj situaciji, na sastanku u štabu Operativne grupe divizija, Gligo Mandić upozorio je Peku Dapčevića, Ljubu Vučkovića i Milutina Moraču da su jedinice Sedamnaeste divizije, naročito Druga krajiška brigada, u prilično nezavidnom borbenom položaju. Komandant Operativne grupe divizija, sa najbližim saradnicima, odmah je odlučio da se u bitku uvedu Prva i Četvrta krajiška brigada Pete krajiške divizije, da se četničke snage ispred Sedamnaeste divizije, noću 7. i 8. avgusta, potuku i produži u Toplicu, Rasinu i Župu. Štab divizije naredio je da bataljoni Druge krajiške napadaju četnike na prostoru Ledenice, kota 915, Karamana, kota 1934, Jarma, kota 1788, da sadejstvuju sa jedinicama Petnaeste majevičke brigade na svom desnom krilu. Šestoj istočnobosanskoj brigadi naredeno je da drži položaje na Paležu, Mramoru i Šiljači, da sadejstvuje sa Petnaestom majevičkom i nastupa prema Livadu. Komandant Pete krajiške divizije naredio je Četvrtoj krajiškoj brigadi da napadne četnike na Ledenici, u sadejstvu sa Drugom krajiškom brigadom, da noću jedan bataljon neprimjetno uputi između Pančičevog vrha i Ledenice da ovlada drumom za Suvi Jelak i Rudnice, ia otuda napada četnike na Pančičevom vrhu i ne dopusti da umaknu. Prva krajiška brigada orijentisana je da krilnim obuhvatom napada neprijatelja ušančelog na Pančičevom vrhu. Zapovješću komandanta Operativne grupe divizija silo je predviđeno da se napad izvede 8. avgusta u 1 čas, ali je došlo do promjene remena. Četnički 1. i 5. jurišni korpus, 7. avgusta popodne, dok su se brigade Sedamnaeste istočnobosanske i Pete krajiške divizije pripremale za borbu, kreću u napad, predveče stigli do Kneževa, Mramora, Bećerivca, Vojetina i Zajanine. Četnički 1. jurišni korpus praktično se našao ispred položaja jedinica Druge krajiške brigade. Međutim, oba njihova korpusa nastupanjem došla su u akvu situaciju da su bili izloženi bočnom udaru brigada Pete krajiške divizije a jugoistočne strane i Sedamnaeste divizije sa sjeveroistoka. Treći četnički jurišni korpus zauzeo je Brusinu i Ivkovo brdo, na lijevom krilu uspostavio vezu a 2. jurišnim korpusom koji se ranije povukao sa Ogledne na Obradovu čuku. Uvakvim rasporedom komandant 4. grupe četničkih jurišnih korpusa namjeravao je da nanese udar u lijevi bok, pozadinu i čelo Sedamnaeste divizije. Četnici nisu imali podataka da se Peta krajiška divizija nalazi u rejonu Đerekara i da nože ugroziti desni bok njihovog borbenog rasporeda.

Nastupanje četničkih korpusa uslovalo je da žestok sudar počne ranije, 7. avgusta u 22 časa, na cijeloj širini fronta. Bataljoni Druge krajiške vješto su podišli neprijateljskim položajima na Ledenici, otvorili uragansku vatru i uspostavili sa- lejstvo sa jedinicama Četvrte krajiške brigade. Četnici su se žilavo branili. Na- iad je pojačavan. U isto vrijeme jedan bataljon Četvrte krajiške prokrao se između Pančičevog vrha i Ledenice i zašao u lijevi bok dijelova 1. 5. i 3. četničkog arišnog korpusa. S druge strane, jedan bataljon Prve krajiške brigade nastupao

je preko Ječmišta i obuhvatio desno krilo četničkog rasporeda na Pančičevom vrhu. Ovakvim udarom četnički korpusi bili su ozbiljno ugroženi, ponegdje uhvaćeni u vatrena kliješta iz kojih je bilo teško umaći. I Petnaesta majevička brigada, na desnom krilu, prisiljavala je četnike na Jelici i Srebrenцу da polažu oružje.

Bataljoni Druge krajiške uporno su nastupali, upadali u četničke rovove i zaklone. Već u prvim naletima ubijeno je i zarobljeno više četnika, zaplijenjene znatne količine oružja i municije. Smjelo nastupanje boraca Druge krajiške na Ledenicu, Jaram i Karaman, primoralo je neprijatelja da glavninu svojih snaga usmjerava da ih zadržavaju i pokušaju odbiti nazad. Time su njegovi bokovi i pozadina bili znatno oslabljeni, a to je dobro došlo Prvoj i Četvrtoj krajiškoj i Petnaestoj majevičkoj brigadi da postignu znatne borbene uspjehe, da praktično opkole dva četnička korpusa. Šesta istočnobosanska brigada odbila je nekoliko napada 2. četničkog jurišnog korpusa i prešla u protivnapad.

Druga krajiška nastavila je da uništava protivnika i prodire u dubinu njegove poljuljane odbrane, četnici su nastojali da uzmiču iz okruženja i bježali su prema Jošaničkoj Banji i dolini Zapadne Morave. Za njima je uslijedila potjera. Bataljoni Druge krajiške zarobili su oko 150 četnika, pretežno mobilisanih seljaka koji su natjerani u borbu. Njima su politički komesari objasnili ciljeve narodnooslobodilačke borbe i poslije su pušteni svojim kućama. Njih tridesetak izrazilo je želju da ostanu u Drugoj krajiškoj brigadi i odmah su raspoređeni u bataljone i čete.

U borbama na Kopaoniku, jedinice Druge krajiške ubile su 152 i ranile 156 četnika. Zaplijenjeno je 110 pušaka, puškomitraljez, 5000 puščanih metaka, 130 topovskih i 80 minobacačkih granata.

Sjutradan nastavljeno je gonjenje razbijenih četničkih korpusa. Druga krajiška brigada stigla je u rejon Milentije, Ribara, Kamenite glave i obezbjeđivala pravce od Kopaonika, Jošaničke Banje i Aleksandrovcu. Šesta istočnobosanska došla je u Veliku Grabovicu i kontrolisala pravce prema Aleksandrovcu. Petnaesta majevička brigada razmjestila se u Velikoj glavici, Brusu, Žiljcima, a osiguranja isturila ka Razbojni, Blacu i Aleksandrovcu. Naredni dan protekao je relativno mirno. Povremeno bilo je manjih puškaranja sa zalutalim i prikrivenim četničkim grupama koje su opkoljavane i razoružavane. Borcima Druge krajiške sada se pružila prilika da se nešto više odmore poslije višednevnih napornih borbi u dolini Ibra, na padinama i visovima Kopaonika.

U ALEKSANDROVAČKOJ ŽUPI

Noću 9. i 10. avgusta, jedinice Sedamnaeste divizije, u sadejstvu sa jedinicama Druge proleterske divizije, poslije kraće i oštre borbe oslobodile su Aleksandrovac i Novake. Neprijatelj se povukao prema dolini Zapadne Morave i Kruševcu.

Šesta istočnobosanska brigada rasporedila se u Novacima, Vitkovu i Ljubincima da štiti pravac od Kruševca. Petnaesta majevička brigada došla je u rejon Razbojne, Ravni i Čelija da brani pravac od Kruševca, doline Rasine, a takođe i gradića Blaca. Dva bataljona Druge krajiške posjela su Lupoglavu i Ržanicu, jedan se smjestio u Aleksandrovcu da vrši garnizonu službu, a jedan u rejon Milentije. Bataljoni su imali zadatak da kontrolišu pravce od Trstenika, Vrnjačke i Jošaničke Banje. Posijedanjem pomenutih položaja brigade Sedamnaeste udarne divizije preuzele su sektor Druge proleterske divizije koja se pomjerila južno od Razbojne.

Njemačka komanda preduzimala je mjere da spriječi dalje nastupanje Operativne grupe divizija prema Zapadnoj i Južnoj Moravi i Toplici, ne znajući da

je njihov zadatak, na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, da u pogodnom trenutku krenu u zapadnu Srbiju. Prema brigadama Sedamnaeste udarne divizije, već 12. avgusta, postavljena je 4. grupa četničkih jurišnih korpusa, na obali Zapadne Morave, na liniji od Kruševca do Trstenika i nešto zapadnije. Njihov zadatak, pored reorganizovanja, popune ljudstvom i naoružanjem, pripreme za izvođenje jačih napada, bio je da stalno upućuju izviđačke jedinice u pravcu položaja Druge krajiške i ostalih brigada Sedamnaeste divizije.

O posjedanju položaja i trenutnim aktivnostima, u depeši pomenute grupe četničkih korpusa, rečeno je: »Mi smo poseli železničku prugu od Trstenika do Počkovine sa našim trupama, a izviđački bataljoni se upućuju u nasilno izviđanje sve do Aleksandrovca...«¹⁰⁴

Pruga i drum na desnoj obali posjednuti su nešto kasnije, 16. avgusta, kad se 4. grupa četničkih jurišnih korpusa donekle sredila i oporavila od pretrpljenih udara na Kopaoniku. Nijemci su planirali da preduzmu energične protivnapade na širokom prostoru, da zagospodare Aleksandrovcom i Brusom. Stoga su predviđeli da Rasinsko-topličku grupu četničkih korpusa dovedu u rejon Kruševca, da angažuju nešto sopstvenih jedinica, zatim odrede Nedićeve srpske dobrovoljačke straže i bugarske jedinice i krenu u odlučnu bitku.

Zatišje je korišćeno za pojačanu vojničku i političku obuku boraca i rukovodilaca Druge krajiške, za političko djelovanje među mještanima u selima i varošicama u kojima se boravilo. Zavedeni lažnom četničkom propagandom, neki mještani župskih sela su s podozrenjem prihvatili razgovore, izgledali uplašeni, a većina ih je srdačno prihvatila i gostila borce Druge krajiške. Kad su im detaljno objašnjeni ciljevi narodnooslobodilačke borbe, kad su se lično uvjerali da im ni dlaka sa glave neće nestati, podozriviji mještani počeli su se raskravljavati i objašnjavati zašto su bili rezervisani. Kako i ne bi kad im je tri godine ulivano u pamet da partizani pljačkaju, ubijaju, siluju... I šta sve ne... Crnje od crnjeg... Jedan građanin Aleksandrovca, otriježnjen od četničkih laži, ovako je prokomentarisao promjenu svoga držanja: »Sve mi se odjednom razbistrilo kad sam trojici boraca ponudio nešto voća. Lijepo su se zahvalili i objasnili da ništa ne uzimaju bez odobrenja svojih starijeh. Tada sam shvatio daje to prava narodna vojska. A bilo mi je malo krivo što su odbili ponudu. Zeleo sam saznati kojoj jedinici pripadaju. Jedan je kratko odgovorio da pripadaju Drugoj krajiškoj udarnoj, da patroliraju u gradu...«¹⁰⁵

Neposrednim kontaktima i tumačenjem da svaki pošten čovjek treba da što više doprinese konačnoj pobjedi nad okupatorom i domaćim izdajnicima, mnogi mladići i djevojke stupali su u redove Druge krajiške i ostalih brigada Sedamnaeste divizije. Nešto starija godišta su mobilisana. Tako su ulagani naponi da se povećava brojno stanje jedinica i ojača njihova borbena moć.

Održani su narodni zborovi i priredbe. Komandanti i politički komesari objašnjavali su prisutnim kuda vodi izdaja četnika, da oni sarađuju sa Nijemcima, da iza njihove rabote stoji izbjeglička jugoslovenska kraljevska vlada u Londonu i da više neće biti povratka na staro. Mještani su obavještavani i o stanju na ratištima u našoj zemlji i svijetu.

Na velikom narodnom zboru u Aleksandrovcu govorio je komandant brigade Dragutin Stanić i zamjenik političkog komesara brigade Vojkan Lukić. Potom je kulturno-umjetnička ekipa izvela bogat zabavni program. Staje to značilo za građane i mještane iz okoline, najbolje se vidi iz zapažanja komandanta divizije Glige Mandića, koji je zapisao: »Mještani se nisu mogli načuditi kako smo uspjeli, pored borbi protiv okupatora i kvislinga, da organizujemo i kulturno-zabavni život u jedinicama i narodu...«¹⁰⁶

104 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, dok. 11293/1.

105 Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija, str. 225.

106 Isto delo.

U oslobođenim selima birani su i uspostavljeni organi nove narodne vlasti - narodnooslobodilački odbori. U tom poslu političkim radnicima na terenu Župe pomagali su borci i rukovodioci Druge krajiške brigade.

Usklađenim napadom iz Kruševca i Blaca, 13. avgusta bugarske, njemačke i četničke jedinice od oko 4000 vojnika, podržavane artiljerijom, uporno su nastojale da Petnaestu majevičku i Šestu istočnobosansku brigadu potisnu sa posjednutih položaja, da zauzmu Razbojnu i produže u Brus gdje se nalazio štab Sedamnaeste divizije sa prištapskim jedinicama. Jedinice 123. puka 27. bugarske divizije, u nastupanju od Blaca, stigle su u Jankovu klisuru, Malu i Veliku kosu i Oblu glavu, istočno i jugoistočno od ulaza u Razbojnu. Istovremeno su dva bataljona 67. puka 27. bugarske divizije i jedan njemački policijski bataljon i dvije četničke jurišne brigade nastupali od Kruševca, dolinom Rasine, sa težnjom da se u Razbojni spoje sa bugarskim snagama koje su prodrle od Blaca i produžile u Brus. Bataljoni Šeste istočnobosanske brigade, na položajima kod Nabrđa i Ristinog gumna, pružili su žestok otpor Bugarima, Nijemcima i četnicima i uspjeli ih zadržati. Napad protivnika uticao je da štab Sedamnaeste divizije odluči da dođe do izvjesnog pomjeranja na položajima. Tri bataljona Druge krajiške zauzela su položaj duž drumu od Novaka preko Vitkova, Aleksandrovca do Milentije, zatvorili pravac prema dolini Zapadne Morave i Jošaničkoj Banji. Jedan bataljon upućen je u Brus, u divizijsku rezervu, i ubrzo je angažovan da pomogne Petnaestoj majevičkoj u odbijanju brojno i tehnički nadmoćnijeg protivnika. Šesta istočnobosanska brigada pomjerila se na liniju Majdevo - Zleginje i dalje branila prilaze iz doline Rasine. Petnaesta majevička brigada, sa polaznih položaja na Berdi, Čuki, Kremenjaku, Mikuljanskoj i Borskoj čuki, u sadejstvu sa Drugim bataljonom Druge krajiške, pripremala je protivnapad na neprijatelja u Razbojni i okolini. Uslijedila su dva noćna napada i protivnik nije odbačen sa dostignute linije. Šesta istočnobosanska brigada zadržavala je Bugare, Nijemce i četnike na ulazu u Rasinsku klisuru i nije ih mogla odbiti u Kruševac. Kad je osjetio pritisak jedinica Druge proleteske prema Blacu, neprijatelj se iznenada počeo povlačiti ispred jedinica Sedamnaeste udarne divizije. Drugi bataljon Druge krajiške zauzeo je Oblu glavu i nastavio gonjenje. U svanuće, 16. avgusta, ojačana Petnaesta majevička brigada protjerala je neprijatelja sa Velike i Male kose, Grmelja, Jankove klisure, Javorca i gonila ga prema Blacu. U toku dana Prvi, Treći i Četvrti bataljon Druge krajiške i jedinice Šeste istočnobosanske brigade nisu uznemiravani od neprijatelja. Iz Kruševca su doletjela tri neprijateljska aviona, kratko kružila iznad Brusa, zatim pikirali na zgradu u kojoj se nalazio štab Sedamnaeste divizije, bacili nekoliko bombi i tukli iz mitraljeza. Njihovo dejstvo nije imalo nikavkih posljedica, osim neznatne materijalne štete. Sjutra dan, 17. avgusta Šesta istočnobosanska protjerala je neprijatelja u Kruševac. Sada su bataljoni Druge krajiške brigade zauzeli slijedeće položaje: Prvi bataljon u Grčaku sa zadatkom da zatvara pravac od Jošaničke i Vrnjačke Banje. Njemu je pridodat protivtenkovski top da se koristi u slučaju nailaska tenkova i motorizacije. Dvije čete Drugog bataljona su vršile garnizonu službu u Brusu, a jedna je štitila bolnicu u Vukajlovićima. Na položajima na Lupoglavi bile su dvije čete Trećeg bataljona i kontrolisale pravac prema Trsteniku. Jedna četa pomenutog bataljona nalazila se u Ržanici i štitila pravac od Bratića. Dvije čete Četvrtog bataljona držale su položaj kod Vitkova i zatvarale pravac od Novaka. Jedna četa vršila je garnizonu službu u Aleksandrovcu.

Ujutru, 17. avgusta zatišje je narušeno napadom ojačane čete izdajnika na položaj Trećeg bataljona na Ržanici i Lupoglavi. Četnici su nastupali od Velje Glave, otvarali ubitačnu puščano-mitraljesku i minobacačku vatru. Dočekani su sasređenom vatrom sa Lupoglave i Ržaničkog brda. Žestoka borba trajala je skoro tri sata. Kad su pritisnuti frontalnim protivnapadom sa Lupoglave i udarom

u bok sa Ržanice, četnici su se našli u nezavidnoj situaciji, trpjeli gubitke i zaplašeni pobjegli u Trstenik.

U štabu Druge krajiške, 17. i 18. avgusta, održano je savjetovanje, posvećeno kadrovskim pitanjima. Detaljno je raspravljano o popuni upražnjenih rukovodećih mjesta, kandidatima za više vojne i političke dužnosti, njihovim sposobnostima, sklonostima, hrabrosti, umješnosti u dotadašnjim borbama i političkoj zrelosti. Na kraju došlo se do prijedloga za postavljanje nekih drugova na značajne dužnosti u brigadi, za prekomandu u jedinice pod komandom Glavnog štaba NOV i POJ Srbije. Već 19. avgusta, naredbom štaba Sedamneste divizije, Božo Mlinarić postao je komandant Drugog bataljona, umjesto Marka Budimira Mače, čije se zdravstveno stanje, poslije teškog ranjavanja, znatno pogoršalo i dobio je nešto lakšu dužnost. Zvonko Žardin postavljen je za političkog komesara, a Mladen Pandža za zamjenika političkog komesara Četvrtog bataljona. Branko Zrnić imenovanje za političkog komesara, a Nikola Basara za obavještajnog oficira Trećeg bataljona. Dužnost intendanta brigade preuzeo je Bude Dražić, a dotadašnji intendant Ranko Zgonjanin prekomandovan je za pomoćnika intendanta Sedamnaeste divizije. Kadrovskih promjena bilo je i u komandama četa i vodova pri čemu se vodilo računa da jedinicama rukovode najposposobniji i najhrabrijji.

Na položajima jedinica Druge krajiške uslijedilo je višednevno zatišje. Slobodno vrijeme korišćeno je za svestrano sređivanje jedinica i za pripremu predstojeće borbe. Na bataljonskim i četnim konferencijama borcima tumačeni su najsvježiji ratni i politički događaji u našoj zemlji i svijetu. Dostaje govoreno o propasti bivše Jugoslavije, nesposobnosti buržoazije i vladajuće klike, sa kraljem na čelu, da organizuje odbranu zemlje, o paktiranju sa Hitlerom dok njegova armada, uz surovo bombardovanje nezaštićenih jugoslovenskih gradova, nije savladala bivšu jugoslovensku vojsku. Posvećena je pažnja i temama iz opšteg obrazovanja, zdravstvenog i kulturnog prosvjećivanja. Borcima je objašnjeno kako je nastala zemlja i neki su to s nevjericom prihvatili. U štabovima bataljona i komandama četa je raspravljano o komandovanju i rukovođenju jedinicama u toku borbe, o uočenim nedostacima, s namjerom da se to uvidi i više ne ponavlja. Slični sastanci održani su u vodovima sa vodnicima i desetarima. Izvođena je streljačka borbena obuka, borci su detaljno upoznavani sa osobinama oružja kojim raspolažu, pogotovu novodobijenim od saveznika i zaplijenjenim od neprijatelja, kako se ono najbolje može iskoristiti u napadu i odbrani.

Kad su dvije čete Četvrtog bataljona došle iz Brusa u Rataje, položaj Druge krajiške izdužen je sjeveroistočno iznad Novaka, na desnom krilu, a pomijeranjem Prvog bataljona na lijevom krilu do Kosnika i Pleša.

Ujutru, 26. avgusta počeo je koncentričan napad 4. grupe četničkih jurišnih korpusa, Rasinsko-topličke grupe četničkih korpusa, jednog bataljona 5. SS njemačkog motorizovanog policijskog puka, jednog bataljona 5. puka Srpske državne straže i nekoliko njenih odreda, na položaje brigada Sedamnaeste divizije. Neprijatelj je, izgleda, znao da su dvije divizije Operativne grupe (Peta krajiška i Dvadeset prva srpska koja je ušla u njen sastav, kad je Druga proletarska divizija izašla i potpala pod komandu Glavnog štaba NOV i PO Srbije) prezauzete u borbama kod Kuršumlije i na Požaru i računao da će lako zauzeti Aleksandrovac, Brus i zagospodariti cijelom Župom. Druga krajiška nalazila se u nepovoljnom položaju, na širokom frontu, izložena udaru skoro cijele grupe četničkih jurišnih korpusa. Četnici su pristizali sa više strana i birali pravce nastupanja. Ujutru, 3. i 5. jurišni korpus stigli su na Pogled i Leskovicu, pred položaje Trećeg bataljona na Lupoglavi, u namjeri da produže do Viljka i Papratne, zapravo u čelo borbenog rasporeda Prvog bataljona Druge krajiške. Jača četnička prethodnica primijećena je kod Leskovice kad je savila zapadno, duž položaja Trećeg bataljona i na nju je otvorena vatra. Iz pozadine su pristizala četnička pojačanja i teš-

ka borba, puna obrta i neizvjesnosti se rasplamsavala. U prvom naletu borci Trećeg i Prvog bataljona su zadržali izdajnike, njihova čelna nastupna kolona razdvojena je na dva dijela i djelimično odbijena da ne ovlada Pogledom. Četnička prethodnica odbijena je i od Papratne, ali. .. Četnici su se brzo pregrupisali, pristizanjem novih jedinica iz dubine njihovog borbenog poretka, ojačali i koristili preimućstvo u minobacačima i puškomitraljezima i uporno napadali. Komandant Druge krajiške Dragutin Stanić, zamjenik komandanta Milan Zgonjanin, politički komesar Idriz Čejvan i zamjenik političkog komesara Vojkan Lukić pratili su razvoj borbe, preduzimali mjere da se nadmoćnije neprijateljske snage zadrže i odbiju. Dva bataljona, međutim, teško su mogla duže izdržati pred desetostruko nadmoćnijim protivnikom. Borba je trajala cio dan. Na pojedinim pravcima, posebno kod Malog vrha i Papratne, dolazilo je ponekad do žestokih napada i protivnapada. Popodne su četnici ovladali Leskovicom, Malim vrhom, Sabljom, Pogledom, Papratnom, Čikarom i zanočili na dostignutoj liniji. Prvi i Treći bataljon Druge krajiške povukli su se na polazne položaje, u rejon Lupoglave i Pleša. Napada nije bio pošteđen i Četvrti bataljon na položaju u Ržanici i na Veljoj glavi. Borba je trajala cio dan i neprijatelju nije dopušteno da prođe u Aleksandrovac. Ubijeno je 10 i ranjeno više izdajnika. Drugi bataljon štitio je brigadnu bolnicu i pozadinske dijelove, a jednu četu uputio da ojača borbeni porredak Trećeg bataljona.

Šesta istočnobosanska nalazila se istočno i jugoistočno od Aleksandrovcu, na položajima u Novacima, Zleginju i Trnvcima i zadržavala Rasinsko-topličku grupu četničkih korpusa.

Petnaesta majevička brigada bila je u Šljivovu, Botunju i Brusu, pošto je ranije njene položaje preuzela Dvadeset prva srpska udarna divizija.

Štab Druge krajiške, čije su jedinice bile izložene najviše udaru, stalno je nastojao da poboljša i ojača sopstvene položaje. U sporazumu sa štabom divizije, 26. avgusta uveče, jedan bataljon Šeste istočnobosanske brigade pomjeren je na Ilijinu glavu da štiti desni bok borbenog rasporeda Druge krajiške brigade. Iz divizijske rezerve u borbu su postupno uvođene jedinice Petnaeste majevičke da sadejstvuju sa jedinicama Druge krajiške brigade u odbijanju napada i preduzimanju protivnapada.

Treći bataljon, sa komandantom Dušanom Soviljom i političkim komesarom Brankom Zrničem, noću 26. i 27. avgusta, krenuo je prema četničkim konačištima i bivacima da priredi iznenađenje. U Leskovici nije bilo neprijatelja. Mještani su obavijestili da se četnici nisu usudili da zakonače u selu i da su otišli prema Malom vrhu i Pogledu. Štab bataljona odlučio je da se produži na Mali vrh i neprijatelj napadne. Komandiri Ranko Uzelac, Branko Marčetić i Nikica Mrda dobili su precizne pravce nastupanja i način sadejstva sa pridodatom četom Drugog bataljona. U osvit dana čete su stigle na polazni položaj za napad. Ispred njih nalazio se izduženi greben i primireni četnici. Borba je počela kad su iznenađeni stražari dali znak za uzbunu. Razlegla se zaglušujuća paljba i četnici su pokušali da se odbrane. Upornim nastupanjem borci Trećeg bataljona osvojili su dominantni vis i stekli preimućstvo. Neprijatelj je istovremeno ugrožen na Viljku, Sablji, Papratni i Čikeru. Prvi bataljon, u sadejstvu sa jednim bataljonom Petnaeste majevičke, u dvočasovnoj borbi nije odbio protivnika sa dostignute linije. Daleko brojniji, sa dovoljno municije, četnici su se pregrupisali i prešli u protivnapad na širokom frontu. Najprije, obazrivo su nastupali preko pošumljenog i brežuljkastog zemljišta i podilazili Malom vrhu. Borci Trećeg bataljona umješno su otvorili vatru i pokušali odbiti napadača. Iza četničkih streljačkih strojeva išli su oficiri s napunjenim oružjem, i nisu dali da se uzmiče. Pod samim vrhom došlo je do juriša i protivjuriša. Nekoliko četnika je ubijeno, ali se pravi ljudski mravinjak nije mogao zadržati i odbiti. A iz njihove pozadine i dalje su pristizala svježja pojačanja. Četnici su pripremali obuhvat i uskraćivanje odstup-

nice borcima na Malom vrhu. Stab bataljona je razmorio situaciju i shvatio da se čete mogu naći u okruženju iz koga bi se teško izvukle. Stoga je odlučeno da se one, štiteći jedna drugoj odstupnicu, užurbano povuku na Lupoglavu i Latkovačko brdo i organizuju odbranu.

Nastupanje i napadi neprijatelja nisu prestajali. Treći četnički jurišni korpus je težio, 27. avgusta, da prođe preko Gradeca, Požara, Oglavka, izbije na lijevu obalu Rasine, produži do Banovca, jugozapadno od Aleksandrovca, a potom još južnije, do Blata, Bazoljaca i Gledališta. Peti četnički jurišni korpus nastupao je u tri borbene kolone. Desna je išla uporedo sa jedinicama Trećeg jurišnog korpusa, nešto istočnije, s namjerom da osvoji Latkovac i produži u Botunju i Šljivovo. Srednja kolona krenula je na Lupoglavu i ugrožavala odbranu Aleksandrovca. Lijeva korpusna kolona orijentisala se na Čiker, Drenču i Aleksandrovac. Bilo je to, u stvari, dobro smišljeno i izvedeno koncentrično dejstvo na položaje jedinica Sedamnaeste udarne divizije razvučenih na dosta širokom odbrambenom položaju. U borbi je učestvovalo 11000 četnika protiv 1.700 boraca pomenute divizije. Odnos snaga bio je približno 7:1 u korist neprijatelja. Sa druge strane, od Željina, nastupao je Prvi četnički jurišni korpus da pojača ugrožavanje lijevog boka borbenog rasporeda Druge krajiške i Petnaeste majevičke brigade, da osvoji Pleš i Nerade i produži i Koznik.

Ujutru, u 7 časova, počeli su žestoki okršaji, smjenjivali su se napadi i protivnapadi. Četničke jedinice raspolagale su minobacačima i stalno ih koristile da preoravaju položaje jedinica Druge krajiške brigade. Borci Trećeg bataljona, bez obzira na precizno dejstvo neprijateljskih minobacača, pružali su žestok otpor sa Lupoglave i okolnih uzvišenja. Kad su uvidjeli da pomenutim pravcem ne mogu proći bez znatnijih žrtava, četnici su krenuli na bokove bataljona, potisli četu sa Latkovačkog brda i Četvrti bataljon sa Ružanice, Velje glave i Čikera. Dogodilo se to tek u podne. Treći i Četvrti bataljon nisu imali boljeg izbora nego da se povlače na prihvatne položaje iza Aleksandrovca. U borbi na Lupoglavi život je izgubio Jovo Mišić, a trojica boraca su ranjeni. Ubijeno je 15 i ranjeno više četnika. O povlačenju i odnosu snaga u izvještaju štaba Trećeg bataljona napisano je: »... Mi smo ovaj položaj napustili i prešli na položaj iza Aleksandrovca. Neprijatelj je i dalje jurio za nama tako da borba nije prestala čitav dan... Neprijateljske snage u ovoj borbi bile su po našem mišljenju 800 do 1000 vojnika (četnika) sa priličnim naoružanjem i jednim teškim minobacačem.. «¹⁰⁷

Žestokom napadu bio je izložen Prvi bataljon Druge krajiške brigade i jedan bataljon Petnaeste majevičke brigade. Poslije djelimičnog uspjeha u zadržavanju i odbijanju protivnika, Prvi bataljon primoran je da se povuče u rejon Grčka, pređe na desnu obalu Rasine i utvrdi položaje kod Koznika. U to vrijeme od Željina nastupao je Prvi jurišni četnički korpus, ugrožavao lijevi bok i pozadinu pomenutog bataljona i cijelog borbenog rasporeda Sedamnaeste divizije. Bataljon je uspješno odolijevao pritisku protivnika, uveče prešao na lijevu obalu Rasine da pomogne jednom bataljonu Petnaeste majevičke da se povuče i poslije produži u Božoljce. Izdajnicima je popodne bio otvoren ulaz u Aleksandrovac i trčeći žurili su da ga osvoje i napreduju dalje, prema Brusu i drugim mjestima.

Šesta istočnobosanska brigada imala je uspjeha u odbijanju Rasinsko-topličke grupe četničkih korpusa, ovladala trigonometrom 503, Pogledom, Čikerom, ali se, poslije povlačenja Trećeg i Četvrtog bataljona Druge krajiške, našla u nepovoljnoj situaciji, pogotovo kad su četnici ušli u Aleksandrovac, ugrozili njen lijevi bok i pozadinu, pa se uveče povukla prema Ljubincima i Botunji i posjela nove položaje.

Poslije ulaska u Aleksandrovac, jedinice Petog četničkog jurišnog korpusa, podijeljene u dvije napadne kolone, uporno su nastupale južno od grada, a ta-

kode preko Staračkog brda da što prije izbiju u Rakije. U večernjim časovima Treći i Četvrti bataljon Druge krajiške prešli su u protivnapad i četnike odbili u Stanjevo. Međutim, stečeno preimućstvo nije dugo trajalo. Već u 20 časova komandant Petog četničkog jurišnog korpusa rezervom ojačao je streljački stroj, potisnut do periferije Aleksandrovca, odmah ga uputio da povрати nešto ranije izgubljene položaje. U oštroj borbi četnici su uspjeli da zauzmu kote 508 i 359 i učvrste sopstvene položaje. Bataljoni Druge krajiške i Petnaeste majevičke povukli su se na nove položaje. Neprijateljske jedinice dostigle su liniju između Donjih Vratara i Rakija i tu zanočile.

U toku noći, 27. i 28. avgusta uslijedilo je naređenje da jedinice Druge krajiške zauzmu položaje na liniji Veliki Ribari - Kamenita Glava - Prževina - Ugar - Nerade. Ovakvim rasporedom odbrambeni front brigade nije bio više razvučen na širokom prostoru, ali su bataljoni bili premoreni u skoro dvodnevnom neprekidnim borbama. Neprijatelj je i dalje navaljivao od Kumanove česme i Koznika i nije bilo nikakvog izgleda da jedinice Druge krajiške solidnije predahnu. Kad se sagleda ukupna borbena situacija, brigade Sedamnaeste udarne divizije praktično su bile u polukružanju i odbijale napade višestruko brojnijeg i dobro naoružanog protivnika.

Štab Operativne grupe divizija odlučio je da se u borbu uvede Peta krajiška udarna i Dvadeset prva srpska udarna divizija da pomognu Sedamnaestoj udarnoj diviziji u zadržavanju i protjerivanju protivnika iz Župe. Neprijatelj je koristio postignuto preimućstvo i žurio da osvoji i više. Ujutru, 28. avgusta počeo je silovit napad 4. grupe četničkih jurišnih korpusa na položaje jedinica Sedamnaeste udarne divizije. Napadu je prethodila ubitačna minobacačka i artiljerijska vatra. Čeone jedinice 3. jurišnog četničkog korpusa krenule su sa Blata, na lijevoj obali Rasine, u napad na jedinice Petnaeste majevičke brigade i počele ih potiskivati prema Brusu. Istovremeno su napadali, na svojim pravcima nastupanja, 1. i 5. četnički jurišni i Rasinsko-toplička četnička grupa korpusa. Petnaesta majevička ulagala je maksimum borbenih napora, suzbijala četnike i postupno se povlačila. Kad je primorana da odstupi na desnu obalu Rasine, četnici su ušli u Brus. Šestoj istočnobosanskoj brigadi, kad je njeno lijevo krilo ostalo nezaštićeno zbog povlačenja susjednih jedinica Petnaeste majevičke, nije preostalo ništa prihvatljivije nego da se povuče preko drumu Brus - Razbojna i brani liniju Vrteška, Drenovačka i Velika česma jugozapadno od Brusa. Drugu krajišku brigadu istovremeno napale su dvije kolone 1. četničkog jurišnog korpusa i nisu je mogli prisiliti da se povuče. Prvi bataljon držao je položaje na Grabovačkom gradu i Ribarskoj čuki, odbio više napada i preduzimao manje protivnapade. Teren je bio pošumljen i pogodan za vođenje odbrambene borbe. Drugi bataljon zaposjeo je istočne padine Nerada, odbijao napade 800 četnika, u pogodnom trenutku izvršio juriš, zauzeo vrh Nerada i stigao na njegovu sjevernu stranu. Napad je umješno izvođen, uz podršku trinaest puškomitraljezaca, među kojima je prednjačio iskusni Milan Predojević, koji su pažljivo nišani i kratkim rafalima proredili streljački stroj protivnika i sticali preimućstvo. Ubijen je 6, ranjeno 26 i zarobljeno 9 izdajnika. Preduzimanjem protivnapada Prvi bataljon je poremetio i usporio napredovanje glavnine 1. četničkog jurišnog korpusa. Na položajima u Velikim Ribarima, Treći bataljon imao je, u priepodnevnim časovima, žestok sudar sa jednim četničkim bataljonom i nanio mu ozbiljne gubitke. Ubijena su 3, ranjena 5 i zarobljeno 20 četnika. Bataljon nije imao gubitaka. Četvrti bataljon uspješno je štitio pravac od Milentije i Grčka, cio dan odbijao napade četnika i djelimično ih potisnuo prema Gradu i gradu Kozniku.

U pomoć Drugoj krajiškoj počele su pristizati jedinice Pete udarne divizije. Prije podne, 28. avgusta lijevu četničku kolonu 1. jurišnog četničkog korpusa, upućenu da zađe u pozadinu Druge krajiške i obuhvati njeni lijevi bok, presrela su tri bataljona Četvrtje krajiške udarne brigade i razvila se žestoka susretna bor-

ba. Četnici su potučeni i u neredu odstupili. U borbu su ulazili i bataljoni Desete krajiške udarne brigade, dolazeći zaobilazno preko Brusa koji se nalazio u rukama 3. četničkog jurišnog korpusa, žureći prema Mačkovcu da se suprotstave dijelovima 1. četničkog jurišnog korpusa koji su pristizali sa zapadnih obronaka Kopaonika. Štab Operativne grupe divizija planirao je protivnapad, smatrajući da su neprijateljske jedinice uvučene u neku vrstu borbenog džepa i da se mogu uspješno tući. Druga krajiška brigada privremeno je stavljena pod komandu štaba Pete krajiške divizije i biće angažovana na pravcu njenog napada. Četvrta i Peta srpska udarna brigada, Dvadeset prve srpske divizije, stigle su u rejon Razbojne, Mirnice i Sagonjeva i spremne očekivale uvođenje u borbu.

Narednog dana, 29. avgusta vladalo je zatišje na skoro cijeloj liniji dosta širokog fronta. Štab 4. grupe četničkih jurišnih korpusa bio je zadovoljan postignutim rezultatima u trodnevnim borbama, preduzimao mjere da se jedinice pod njegovom komandom učvrste na dostignutim linijama i zadrži osvojena teritorija Župe. Štab Operativne grupe divizija nije bio zadovoljan nastalom situacijom i 29. avgusta, poslije ponoći, izdao je zapovijest Petoj krajiškoj, Sedamnaestoj udarnoj istočnobosanskoj i Dvadeset prvoj srpskoj udarnoj diviziji da preduzmu energičan obuhvatni napad i neprijatelja protjeraju iz Župe. Obrazovane su divizijske kolone za napad. Lijevu kolonu činila je Peta krajiška divizija, bez Prve krajiške udarne, sa pridodatom Drugom krajiškom udarnom brigadom. Pravac njenog napada bio je: Nerade - Pleš - Latkovac - Lupoglava, s težištem da svojim lijevim krilom obuhvati neprijateljske jedinice i spriječi im povlačenje. Srednju kolonu obrazovala je Sedamnaesta udarna divizija, bez Druge krajiške brigade, sa zadatkom da frontalno nastupa prema Aleksandrovcu, preko Tršanovaca, Ropčevice i Botunja, da tako zaobiđe Brus i obezbijedi sopstvenu pozadinu. Dvadeset prva srpska divizija, njena Četvrta i Peta brigada, činile su desnu kolonu i dobile zadatak da napadaju pravcem Krivi Brod - Strojinci - Dobroljupci - Jelenjak - Bobote - Rataje, da ugrožavaju lijevi bok neprijatelja i dijelom snaga štite pravac od Razbojne i Blaca. Prva krajiška udarna i Šesta srpska udarna brigada formirale su desnu bočnu kolonu da napada preko Štitara, Novaka, Rataja, da obuhvatom lijevog boka četničkih jedinica spriječi njihovo izvlačenje prema Kruševcu i dolini Zapadne Morave.

Napad je počeo 29. avgusta u 20 časova. U borbu su najprije stupile desna bočna i lijeva napadna kolona, da vrše obuhvat neprijateljskih krila, a ostale sat kasnije. Njihov zajednički cilj bio je da neprijatelja uništavaju i protjeraju u polazne garnizone i uporišta. Štabovi četničkih jurišnih korpusa, po svemu sudeći, na vrijeme su prozreli šta im se priprema, potčinjenim jedinicama naredili su da se užurbano povlače, da se ne bi našle u okruženju i pretrpjele poraze. Četvrta grupa četničkih jurišnih korpusa, ostavljajući jače zaštitne jedinice na Viljku i Čikeru, u cjelosti se povukla na Pogled, Papratnu i Viljak. Uzmakle su i jedinice Rasinsko-topličke grupe četničkih korpusa na Pavlovo brdo, Tulež, Riljevinu i Parlog. Odustajanjem od odbrane po svaku cijenu, četničke jedinice izbjegle su uništavanje koje je pripremila Operativna grupa divizija.

Druga krajiška brigada dobila je naređenje da krene u napad, u 20 časova, pravcem Tršje - Jablanica - Velika Vrbnica - Bežanovići - Petkovići, da brzim naletom očisti rejon Latkovca i Aleksandrovcu. U napad su krenuli Prvi, Drugi i Četvrti bataljon, a Treći je upućen u Mačkovac da štiti brigadnu bolnicu, intendanturu i ostale pozadinske dijelove. Iz Gornjih Ribara Prvi bataljon je stigao na Kamenitu glavu, tu držao položaj, organizovao izviđanje i uveče krenuo u napad. Neprijatelj se užurbano povlačio i nije bilo ozbiljnije borbe. Tek u Lupoglavi, četnici su pružili otpor i pokušali osujetiti nastupanje borača Prvog bataljona. Borba je trajala desetak minuta i četnici su okrenuli leđa. Četvorica četnika su ubijena i dvojica zarobljena. Zaplijenjen je teški mitraljez, 5 pušaka, 15 ručnih bombi i 16 minobacačkih granata. Jedna četa je držala položaj na Lupoglavi, a dvije

su usmjerene prema Aleksandrovcu da prekraćuju odstupnicu četnicima koji su bježali prema dolini Zapadne Morave i Kruševcu. Na prilazima gradu zarobljena su 3 sveštenika, sa kokardama na čelu i neakvim proglasima u rukama. Komandir čete Dušan Mutić razvio je proglas, pročitao sadržaj i shvatio da se popovi bave takvom propagandom koja vrijeđa tekovine narodnooslobodilačke borbe i Narodnooslobodilačku vojsku. Oni su se pokušali pravdati, ali je bilo očigledno da ne govore istinu i stražarno su upućeni u štab bataljona. U podne obje čete su se vratile iz Aleksandrovcu na Lupoglavu i čekale naređenje za naredna dejstva.

Drugi bataljon gonio je četnike od Grada i Grčka, prešao Rasinu i drum između Milentije i Pleša i produžio na Paprišta. Jedna četa je sadejstvovala jedinicama Pete krajiške divizije. Treća četa, sa komandirskom Nikolom Čulibrkom, nastupala je uporedo sa lijevokrilnom četom Četvrtog bataljona i zajednički su tukli protivnika. Borci Drugog bataljona zauzeli su visove iznad Leskovice i tada malo predahnuli.

I Četvrti bataljon smjelo je nastupao, pregazio Rasinu i stigao blizu Leskovice.

U popodnevrim časovima, 30. avgusta bataljoni Druge krajiške brigade dostigli su liniju i učvrstili položaje na Malom vrhu, Pogledu, Lupoglavi i blizu Ržanice. Šesta istočnobosanska brigada dostigla je liniju Čiker - Ilijina glava, a Petnaesta majevička pravac: Zleginje - Majdevo - Subotica. Istovremena, na svojim pravcima napada nastupale su brigade Pete krajiške i Dvadeset prve srpske divizije.

U 17 časova uslijedilo je naređenje da se pojača i ubrza gonjenje demoralisanog protivnika. Na Ržanici bili su jaki dijelovi četničkih jedinica. Na njih je orijentisan Četvrti bataljon, ojačan Trećom četom Prvog bataljona, kojom je komandovao Nikola Ilijašević, a Drugi bataljon upućen je da zaobilaznim manevrom ugrožava neprijatelju odstupnicu. Već u prvom sudaru četnici su napustili odbrambenu liniju i trčeći se zaputili prema obali Zapadne Morave. Tokom gonjenja više ih je ubijeno i zarobljeno. Do kraja dana četnički korpusi protjerani su preko rijeke i Župaje opet bila slobodna. Sjutradan, 31. avgusta Prvi bataljon Druge krajiške je stigao u Strmenicu i jednu četvrtu rasporedio na Vilajk da kontroliše pravac prema Vrnjačkoj Banji. Bataljon je uveče pomjeren na položaj na Papratni. Iz Bojanovića Drugi bataljon je došao u Petkoviće i Paprište, potom u Leskovicu da obezbjeđuje od Trstenika i Zapadne Morave. Treći bataljon je stigao u Latkovac i Lupoglavu. Dvije čete su zadržane u brigadnoj rezervi i da štite bolnicu i intendanturu, a jedna je upućena u Aleksandrovac da vrši garnizonu službu. Četvrti bataljon, sa položaja na Veljoj glavi, uveče, došao je iznad Radjevićice. Na ovim položajima bataljoni Druge krajiške su ostali do 5. septembra, zatvarali pravac od Trstenika i Vrnjačke Banje, organizovali izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju. Vršena je popuna jedinica. Iz Dvadeset treće srpske divizije u Drugu krajišku brigadu je došlo 186 boraca i njena udarna moć je dosta ojačana. Iz Druge krajiške brigade upućeno je oko 60 vojnih i političkih rukovodilaca u jedinice pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije. U zatišju izvođena je vojna i politička obuka. Najviše pažnje posvećeno je opisu naoružanja i upoznavanju osobina oružja dobivenog od saveznika. Ujedno, popravljeno je neispravno i sređivano zaplijenjeno oružje. Izvjesno vrijeme posvećeno je kulturno-zabavnom životu, u nekoliko mjesta održane su priredbe za narod i vojsku. Na političkim časovima borcima je objašnjavano stanje na bojištima u našoj zemlji i savezničkim frontovima, da se Crvena armija približila istočnim granicama Jugoslavije, da je Rumunija kapitulirala i da će to uskoro zadesiti i Bugarsku. Dosta brige je posvećeno i ranjenicima u bolnici. U posljednjim borbama teže i lakše ranjeni bili su: Mika Ugarčina, Rade Novaković, Mile Čulibrk, Ljubo Čančarević i Ivan Vogleš. Teži ranjenici, preko Glavnog štaba NOV i PO

Srbije, avionom su upućivani na liječenje u savezničku bolnicu u Italiju. Da bi se ranjenici što bolje zbrinjavali i liječili, počeo je sa radom sanitetski kurs pri Štabu divizije, koji je pohađalo više drugarica iz Druge krajiške brigade.

Noću, 3. i 4. septembra, dvije čete Prvog bataljona, ojačane odjeljenjem minobacača, vršile su nasilno izviđanje i približile se Vrnjačkoj Banji. Kad su uočile neprijateljski borbeni raspored, čete su otvorile žestoku pušчанu i puškomitraljesku vatru. Dejstvovali su minobacači i pogadali ciljeve. U neprijateljskom garnizonu nastalaje potrkа i uzbuna. Kad su se Nijemci i četnici pribrali, odgovorili su vatrom iz topova, minobacača i brzometnog oružja. Pomenute čete su se povukle i nisu imale gubitaka.

ODLAZAK U REJON UZICA, CACKA I GORNJEG MILANOVCA

Vrhovni štab NOV i POJ tražio je da Operativna grupa divizija krene prema Užicu i Čacku, da sadejstvuje sa jedinicama Prvog proleterskog korpusa u njihovom nastupanju kroz zapadnu Srbiju. U depeši Vrhovnog štaba, 28. avgusta, pored direktiva za pokret i red, istaknuto je: »Krvarenje i gubljenje vremena oko nekog gradića nije rentabilno. Za nas je važno dobiti pozicije na terenu, ukoliko šire utoliko bolje. Sad je bitno ovladati strategijskom gredom Rudnik-Suvobor - Sokolska planina - Čer, iz razloga: razbijanje osnovnih četničko-nedićevskih snaga, bržeg nadiranja ka Šumadiji i Beogradu, dobijanja sigurnih oslonaca za naše trupe, stvaranja uslova za novu mobilizaciju, dobijanja vojničkog i političkog efekta... Grupisanje i zadržavanje jakih snaga na Zapadnoj Moravi opasno je i nerentabilno. Taj grkljan je važan za neprijatelja i on će ga žestoko braniti. Dakle, na sektoru Rudnik-Suvobor-Povljen u prvo vreme treba izbiti bar sa tri divizije, pa se postepeno širiti ka istoku i zapadu, uvodeći nove snage koje će do-
laziti s juga...«¹⁰⁸

U skladu sa ovakvom zamisli i dobijenom saglasnošću Vrhovnog štaba za pokret Operativne grupe divizija, utanačen je plan njihovog pokreta i približavanja Ibru. Pokret je vršen u tri kolone. Sedamnaesta divizija približavala se Magliću i Pustog Polju da noću pređe rijeku. Dvadeset prva srpska divizija pristizala je na prostor od Pustog Polja do Ušća, a Peta krajiška na obalu Ibra od Ušća do Biljanovca.

U divizijskom marševskom poretку Druga krajiška činila je desnu, Šesta istočnobosanska srednju, a Petnaesta majevička brigada lijevu kolonu. Sa zbornog mjesta na Papratni, bataljoni Druge krajiške marševali su ovim redom: na čelu Prvi bataljon, za njim Drugi i Četvrti bataljon, potom štab brigade, brigadna bolnica, intendantura, topovski vod i Treći bataljon u zaštitnici. Bataljoni su bili obavezni da isture osiguranja i osujete svako iznenađenje neprijatelja. Marševalo se preko Malog vrha, Gornje Male, Katuništa, planine Goča, Prerova, Dobre vode, skoro cio dan, 6. septembra, i uveče stiglo na konak u Brezjaku. Jedinice su imale suhu hranu za dva dana. Ujutro produženo je pravcem Brezjak - Gvozdac - Lisica, - Višnjica - Brezna - Sošanica. Poslije se skrenulo stazom na desnoj obali Stolskog potoka i silazilo dolini Ibra. Štab brigade precizirao je da bataljoni prelaze drum, željezničku prugu i rijeku kod ušća Kolanjskog potoka u Ibar, a poslije produžavaju u Brešnik. Prethodno morale su se postaviti zasjede prema Kraljevu i Raškoj. Prvi bataljon upućen je niz obalu Ibra, prema Orlujaku i koti 695, dajednu četu postavi na pomenuto uzvišenje, a preostale dvije, sa protivtenkovskom puškom i odjeljenjem minera, isturi do ušća potoka Dubošice u Ibar, da pomognu u rušenju mostova na drumu i željezničkoj pruzi kod kote 267. Obje čete bile su na lijevoj strani komunikacija da se lakše povuku u slučaju že-

¹⁰⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta i knjiga depeša Prvog proleterskog korpusa. Depeša 85, list 3 i 4.

ćeg neprijateljskog napada. Na dostignutoj liniji Prvi bataljon obrazovao je neku vrstu mostobrana i tu je morao ostati dok se sve jedinice Druge krajiške ne prebace preko drumu, željezničke pruge i rijeke i udalje iz doline Ibra. Za Prvim bataljonom nastupali su Drugi i Treći bataljon, štab brigade, brigadna bolnica, intendantura, topovski vod i Četvrti bataljon u zaštitnici. Treći i Četvrti bataljon imali su zadatak da brinu o brigadnoj bolnici, intendanturi i topovskom vodu, da im pomažu prilikom pokreta, prelaska komunikacija i rijeke.

Pokret prema Ibru nije prošao bez poteškoća i napora. Najteže bilo je pri silaženju niz vrletni i teško prohodni kanjon Stolskog potoka. U mraku 8 konja otisnulo se sa kozje staze i sunovratilo u duboki ambis. S njima je otišlo dosta ratnog materijala i nešto teškog oružja. U žurbi da se što prije stigne do rijeke i savladaju njeni brzaci, nije bilo vremena da se traga za konjima u provaliji i pokupi ratna oprema.

Uveče, u 20 časova čelni dijelovi Druge krajiške stigli su na mjesto prelaza komunikacija i rijeke i odmah se uputili na lijevu obalu Ibra. Treći bataljon i brigadna bolnica bez poteškoća su pregazili, kolišeći virove, hirovitu rijeku i izmakli u obližnja brda i udoline. Neprijatelj je osjetio šta se dešava i požurio da omete forsiranje rijeke. Od Kraljeva naišli su kamioni i motociklisti. Zasjeda Prvog bataljona otvorila je vatru na neprijateljsku motorizovanu kolonu i započela je oštra borba. Njemački vojnici poskakali su sa karoserija vozila, zauzeli busije pored drumu i uzvratili paklenom vatrom. Njihov komandant je glasno ponavljao da se izdrže ubitačni vatreni naleti i pređe u protivnapad. Bodrenje mu nije pomoglo i ubrzo se našao u bezizlaznoj situaciji. A kada je trkimiće pokušao umaći, sustigao ga je puškomitraljeski rafal i zauvijek oborio. Ubijeno je još šest neprijateljskih vojnika, uništena 2 kamiona i motocikl. Skoro u isto vrijeme na zasjedu Drugog bataljona, postavljenu prema Raškoj, naišla je motorizovana neprijateljska kolona i nekoliko tenkova. Borba je započela u tjesnacu kanjona. Protivtenkovske puške precizno su dejstvovala, primorale tenkove da uzmiču u zaklone i ne dođu do punog izražaja. Uništena su 4 kamiona, ubijeno 10 Nijemaca, zaplijenjeno 5 pušaka, puškomitraljez, pištolj i nešto municije. Život je izgubio vodnik Momčilo Lazić.

Dok se vodila borba na drumu, Četvrti bataljon i brigadna komora kasnili su u približavanju Ibru. Na to je uticala slaba vidljivost i mjestimično skoro neprohodan teren. I pored svih nedaća, bprci pomenutog bataljona prešli su rijeku tek u 2 časa, 8. septembra, mokri, bez predaha, odmah se zaputili prema označenom cilju. Kad su uspješno u toku noći 7. i 8. septembra prešli Ibar, bataljoni Druge krajiške su se ovako razmjestili na dostignutoj prostoriji: Prvi bataljon u Lešnici, dvije čete Drugog u Lugu, a jedna u Orlujaku, Treći u Javoru i Četvrti u Gredi.

Šesta istočnobosanska brigada vodila je borbe kod željezničke stanice Polumir i sukobila se sa dijelovima 1. njemačke brdske divizije. Zato nije uspjela da pređe komunikacije i prebrodi rijeku. Istina, njen Drugi i Treći bataljon, bez dvije čete našli su se na lijevoj obali Ibra, ali su se čelom okrenuli prema neprijatelju i pomagali jedinicama koje su blokirale i zadržavale protivnika. Tek naredne noći, 8. i 9. septembra Ibar su forsirali Prvi bataljon Šeste istočnobosanske, Petnaesta majevičke brigade i štab Sedamnaeste divizije. Tako se pomenuta divizija našla na lijevoj obali rijeke, spremna da izvršava naredne zadatke, u skladu sa zamislima štaba Operativne grupe divizija.

Poslije kraćeg odmora i priprema za naredne marševe, Druga krajiška brigada, i dalje u sastavu desne divizijske kolone, krenula je, 10. septembra, iz regiona Bresnice, preko Luga, Prisojnice, Samara, Crnog vrha, u podne stigla u Propljanicu i postavila obezbjeđenja prema Kraljevu i Čačku. Zastoj je iskorišćen da se jedinice odmore i nahrane. Sjutra dan je pokret nastavljen preko Čukare, Kaone i Mrke stijene. Kad su stigli u Brezovicu, bataljoni Druge krajiške su raspo-

edeni na Skarici, kota 766, na vijencu planine Jelice i koti 555. Drugi bataljon adržan je na Mrkoj stijeni. U toku pokreta i posjedanja položaja borbi nije bilo. edinice su se odmarale na dostignutoj liniji, vršile patroliranja i prikupljale lodatke o neprijatelju. Uporedo su nastupale Šesta istočnobosanska i Petnaesta lajevička brigada, posjedale odgovarajuće položaje i pazile da ih ne iznenadi leprijatelj.

Na osnovu zapovijesti Štaba Sedamnaeste divizije, Druga krajiška brigada, 2. septembra, nastavila je pokret i približavala se Čačku. Prvi bataljon posjeo s Crnu stijenu i Umku, kontrolisao pravac prema Čačku i komunikaciji za Krajevo. Drugi bataljon se nalazio na liniji Bijela Voda, Bušinc, Glogovački vrh i ontrolisao drum između Čačka i Kraljeva. Treći bataljon zauzeo je položaj u re-3nu Grujinih livada i kote 814, sa ciljem da kontroliše pravac prema komuni-kaciji između Čačka i Kraljeva. Četvrti bataljon nalazio se na Zlatnom brdu, koti 15 i 824 i štutio pozadinske dijelove Druge krajiške brigade. Uveče, bataljoni su irimili naređenje da produže na prostor Tijanja, gdje su stigli ujutru. Tu su se lešto duže odmarali i popodne krenuli dalje. Dvije čete Prvog bataljona, sa po-adinskim dijelovima, došle su u Markoviće, a jedna se uputila prema Užičkoj 'ožegi da sruši most kod Orijenteža. Drugi bataljon izbio je u Pakovraču i zatvo-io drum od Čačka prema Užičkoj Požegi. Treći i Četvrti bataljon, sa štabom bri-ade, smjestili su se u sjevernom dijelu Dučalovića. U to vrijeme dva bataljona leste istočnobosanske brigade bila su na prostoru Kruševlja, Vranjica, Garovi-a, rušili i minirali drum od Čačka za Guču, a jedan bataljon u Guči, pod nepos-ednom komandom štaba Sedamnaeste divizije. Petnaesta majevička brigada lalazila se kod Ivanjice, Lišanjskog rudnika i Arilja, zatvarala pravac prema Sje-lici, komunikaciji između Užica i Nove Varoši i obezbjeđivala od Kraljeva.

BORBE U OVČARSKO-KABLARSKOJ KLISURI I OSLOBOĐENJE GORNJEG MILANOVCA

Noću, 13. i 14. septembra 1944. Treći bataljon Druge krajiške birgade dobio ; zadatak da likvidira četu Nijemaca na Ovčaru, koji su imali solidna utvrđenja štitili vojno-emisionu radio-stanicu. Štab bataljona, s komandantom Dušanom oviljem i političkim komesarom Brankom Zrnićem, razradio je plan napada i pozorio komandire četa da će imati posla sa žilavim i nepopustljivim protiv-ikom. Teško se moglo prići uporištu zbog priličnog uspona i brisanog prostora, iorci su se po mraku približavali protivniku i pokušavali ga iznenaditi. Primi-jeni su prilikom prikradanja i zasuti ubitačnom vatrom. Teren, na sreću, pru-ao je dosta zaklona i prošlo se bez žrtava. Jedino je smrtno pogođen Milutin irežičanin, vodnik u Drugoj četi Trećeg bataljona. Pošto su izgledi za osvajanje ominantnog i dobro branjenog visa bili mali, komandant bataljona odlučio je a se čete prije svanuća izvuku, predahnu i pripreme za naredni napad. U pri;-podnevnim časovima opet je započela žestoka borba. Nijemci su uvidjeli da eće dugo izdržati i počeli su uzmicati sa Ovčara, koristeći usjeke kanjona da se zvuku na drum pored Zapadne Morave i umaknu u Cačak. Šestorica su ubijeni više ih je ranjeno. Zaplijenjena je njihova radio-stanica i kompletan pribor za ijen rad. Stanica je, međutim, bila prilično oštećena eksplozijom minobacačke ranate i upućena je u Guču da se pokuša popraviti i osposobiti za emitovanje.

Nijemci se nisu mirili da olako ispuste Ovčarsko-kablarsku klisuru i domi-iantne visove u okolini. Iz Čačka su pošli u napad i kod Pakovrača se sudarili a Drugim bataljonom Druge krajiške brigade. Neprijateljska motorizovana ko-ana zasutaje žestokom vatrom iz pušaka i puškomitraljeza. Borbaje trajala sko-o dva časa, smjenjivali su se juriši i protivjuriši. Gubitak je bilo na obje strane, 'rednjačeći u napadu, život su izgubili Lazo Ivanović, komandir i Marko Labus,

zamjenik političkog komesara čete. Ubijeno je 30 i ranjeno više od 30 Nijemaca. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, 25 pušaka, šmajser, 8000 metaka, 50 ručnih bombi, minobacač sa 30 granata, raketni pištolj, 2 telefonska aparata i razna ratna oprema.

U vrijeme borbi jedinica Druge krajiške u Ovčarsko-kablarској klisuri i na njenim prilazima, jedan bataljon Šeste istočnobosanske demonstrativno je napao neprijatelja u Čačku, a Petnaesta majevička brigada odbila je neprijateljske jedinice koje su pokušale prodrijeti u Guču.

Shodno direktivi Vrhovnog štaba NOV i POJ da se Operativna grupa divizija, koja je sada sadejstvovala sa Prvim proleterskim i Dvanaestim udarnim korpusom, suviše ne zadržava u dolini Zapadne Morave, da što prije izbije na liniju Rudnika i Suvobora, brigade Sedamnaeste divizije dobile su naređenje da noću, 14. i 15. septembra, predu komunikaciju između Užičke Požege i Čačka i produže prema Gornjem Milanovcu.

Jedinice Druge krajiške prethodno su namjeravale da osvoje Ovčar - Banju, u kojoj se nalazilo oko 200 Nijemaca, ali do borbe nije došlo, jer su oni pobjegli, odmah poslije gubitka najvišeg vrha na Ovčaru, prema Užičkoj Požegi. Bataljoni su noću prešli na lijevu obalu Zapadne Morave, uspostavili mostobran i obezbjeđivali prelaz jedinicama Operativne grupe divizija.

Savlađivanje rijeke izvođeno je u nepovoljnim vremenskim uslovima, noću, pod pljuskom kiše koja je stvarala bujice i raznosila prilazne puteljke. Uz izuzetne napore boraca i rukovodilaca Operativne grupe divizija, forsiranje je završeno u predviđeno vrijeme i jedinice su odmah nastavile pokret u dubinu Šumadije. Druga krajiška brigada, čineći lijevu divizijsku kolonu, 16. septembra stigla je u Miokoviće, Srezojeviće i Gornju Gorijevnicu. Usput nije bilo borbe, ali je zarobljeno 6 četnika i zaplijenjeno njihovo oružje.

U koncentričnom napadu i likvidiranju neprijatelja u Gornjem Milanovcu i okolini učestvovala su Druga krajiška, Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada. Grad je branilo više od 600 četnika, 120 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa i nedićevaca. Znatne četničke snage bile su u Brđanskoj klisuri, na putu za Čačak. Prvi i Drugi bataljon Druge krajiške, sa komandantom brigade Dragutinom Stanićem, napali su grad sa sjeverne strane, pravcem između drumova koji vode za Valjevo i Rudnik, težeći da što prije stignu u centar neprijateljske odbrane. Treći i Četvrti bataljon, sa zamjenikom komandanta brigade Milanom Zgonjaninom, prešli su drum između Gornjeg Milanovca i Čačka, stigli na Ržanik i Parac, kota 602, ugrozili neprijateljski garnizon sa istočne strane. Petnaesta majevička brigada napadala je sa zapadne strane, između drumova za Čačak i Valjevo, usmjeravajući najžešći udar preko Brankovog brda prema crkvi u centru grada. Šesta istočnobosanska brigada usmjerena je na Brđansku klisuru da razbije neprijatelja, poruši značajne odbrambene objekte i željezničku prugu, drum i da štiti pravac od Čačka. Napad je počeo 17. septembra u svanuće i neprijatelj je prilično iznenađen. Drugi bataljon Druge krajiške kradomice je ušao u grad, bez pucnjave pohvatao i razoružao četničke stražare kod podvožnjaka i produžio prema barakama u kojima su bivakovali četnici. Njihovo gnijezdo opkoljeno je i nije ga bilo teško likvidirati. Komandant i politički komesar bataljona smatrali su da je daleko cjelishodnije da se četnici, ukoliko ne pruže žešći otpor, primoraju na predaju i pohvataju živi. Puškomitraljescima naređeno je da ispale nekoliko rafala iznad krovova baraka. Potom su komandiri četa gromoglasno upozorili četnike da su opkoljeni i da polože oružje. Karatkotrajno komešanje u barakama završilo se odgovorom četnika da se predaju. I počeli su izlaziti napolje, sa rukama podignutima u vis, preplašeni, očekujući i najgore. Donekle ih je smirio glas komandira Prve čete da se postroje i ruke priljube uz butine. Kada su izbrojani, bilo ih je 482, 2 oficira i 5 podoficira. Oni su u stavu mirno iščekivali šta će ih dalje snaći? Kad im je politički komesar Pero Kneže-

ić objasnio da su bili u zabludi i služili okupatoru, da sramotu mogu sprati stvaranjem u redove Narodnooslobodilačke vojske, svi su spontano, prijatno iznenađeni, izrazili želju da ostanu u Drugoj krajiškoj brigadi, čak i oficiri i podoficiri čiju je prošlost trebalo provjeriti. Odmah su preduzete mjere da im se vrati oružje i da budu raspoređeni u bataljone i čete. Dok se to dešavalo, u dubini grada lije se smanjivala pucnjava i jenjavao otpor. Ljotićevci i nedićevci, koristeći čvstu zgradu gimnazijskog internata, odbijali su pozive da se predaju. Komandant prvog bataljona Gojko Milojica konsultovao se sa komandantom brigade Dragutinom Stanićem šta da se preduzme i protivnik primora da obustavi paljbu. Zajednički su odlučili da se izdajnici posljednji put pozovu da polože oružje, a iko to ne prihvate, da se njihovajazbina uzdrma protivtenkovskim topom i borbi jurišaju. Pozivi za predaju dočekani su još ubitačnijom paljbom sa prozora i ptvora tvrde zgrade. Pogureni iza štita, zajedno sa svojim komandiriom, borci su protivtenkovsko oruđe dovukli blizu zgrade i nišandžija ga pripremio za neposredno gađanje. Paljba iz zgrade i dalje nije prestajala. Poneko zrno je dolijetalo lo štita protivtenkovskog topa, uz cijuk se odbijalo i rikošetiralo. A onda je top silovito grunuo, poskočio, podigao oblačić prašine, nišandžiji kratko prekratio /idik da ne prati granatu... Komandir je zatražio da se ispali slijedeća granata, la njom naredna... Čak je ljutnut nešto gundao i psovao izdajnike. Granate su probile debeli zid, potmulo eksplodirale, podizale oblake dima i prašine. U topovsku paljbu slijevala se pucnjava iz pušaka i puškomitraljeza. I grupe bombaija su spremne očekivale da se stušte na uzdrmano uporište i da ga sasvim dokrajče. Iznutra su se mogli čuti jauci i prepirka. Onda je promukli glas počeo poravljati da se predaju. Protivtenkovski top prestao je dejstvovati, a zatim puške puškomitraljezi. Iz polusrušene zgrade izašla su 42 vojnika, 11 podoficira i 4 oficira. Neki su bili ranjeni i krvarili. Referent saniteta Milena Prokopić i njen zanjenik Deva Topić preduzeli su mjere da se ranjenicima ukaže pomoć. Oficiri podoficiri odmah su saslušavani da kažu zašto su se tako žilavo branili i odbijali pozive za predaju. Ispostavilo se da se njih većina ranije ogriješilo u zločinima kasnije su izvedeni pred narodni sud. U zauzimanju posljednjeg uporišta u gradu učestvovala su i jedinice Petnaeste majevičke brigade. Treći i Četvrti bataljon Druge krajiške brigade, na pravcu svog nastupanja, postigli su zapažene uspjehe ujedno štitili pravac od Kragujevca. Sesta istočnobosanska brigada potukla je četnike u rejonu Brđanske klisure i kontrolisala drum za Čačak.

U borbi u Gornjem Milanovcu život su izgubili vodnici Janko Adamović, Jroš Camber, Dušan Drljača, hrabri ratnici koji su stupili u Drugu krajišku brigadu u vrijeme njenog formiranja. Neprijatelju su nanijeti znatni gubici. Ubijeno je 57 i ranjeno 10, zarobljeno je oko 540 ljotićevaca, nedićevaca i četnika. Zaplijenjeno je 377 pušaka, 8 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 30.000 pušanih meaka, 12 tovarnih grla, 2 kola raznog ratnog materijala i opreme.

U oslobođenom gradu 18. septembra popodne je održan veliki narodni bor. Okupljenim građanima i mještanima iz obližnjih sela, pored ostalih, obrađo se i delegat Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ i pozvao h da masovno stupaju u jedinice Narodnooslobodilačke vojske. On je, takođe, govorio o spoljnoj i unutrašnjoj situaciji, da su jedinice Crvene armije stigle na Dunav kod Đerdapa, da će uskoro ući u našu zemlju, na osnovu sporazuma sa Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije i vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom, da sadejstvuju sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske u gonjenju i uništavanju Nijemaca i njihovih pomagača. Njegovo izlaganje nije ostalo bez vidnog rezultata. Više mladića i djevojaka odmah je zatražilo da postanu borci Druge krajiške brigade i ostalih brigada Sedamnaeste udarne divizije. Slavlje je nastavljeno u večernjim časovima kada je narodu i borcima kulturno-umjetnička ekipa divizije prikazala bogat i sadržajan program. U gradu

formiran je narodnooslobodilački odbor, Komanda mjesta i organizovana je mjesna partizanska straža.

U to vrijeme brigade Sedamnaeste divizije rasporedile su se na širem prostoru Gornjeg Milanovca, da brane pravce od Čačka, Kragujevca i Rudnika. Zatišje korišćeno je da se jedinice popune dobrovoljcima, borci odmore, posvete pažnju higijeni, vojnoj i političkoj obuci. Ubrzo su pomenute jedinice svoje položaje prepustile Dvadeset prvoj srpskoj diviziji, pomjerene prema Maljenu i Ravnoj gori da obezbjeđuju dejstvo jedinica Prvog proleterskog korpusa koje su nastupale iz doline Kolubare prema Ubu, Tamnavi i Beogradu.

Sa zbornog mjesta u Gornjem Milanovcu, bataljoni Druge krajiške stigli su u Ljig, Moravce i Slavkovicu. Istog dana upućeno je 25 boraca u jedinice Prvog proleterskog korpusa, a komandant Drugog bataljona Božo Mlinarić za komandanta divizionu u Prvoj konjičkoj brigadi. Za komandanta pomenutog bataljona postavljen je Ilija Lučić, komandir čete u istom bataljonu. Šesta istočnobosanska brigada držala je položaje u Gornjim Banjanima, Brajićima i Ravnoj gori, izviđala i kontrolisala greben Maljena. Petnaesta majevička brigada rasporedila se zapadno od Gornjeg Milanovca, a jedan bataljon zadržala je u gradu. Dan kasnije pomenuta brigada stigla je u Družetiće i Pranjane, zatvorila pravac od Užičke Požege preko Gojne gore, zatim od Čačka preko Gornje Gorijevnice i štitila privremeni aerodrom u Kliku.

Vili

**BORBENA DEJSTVA
U SASTAVU PRVE
ARMIJSKE GRUPE**

NA KOMUNIKACIJI UŽICE, UŽIČKA POŽEGA I ČAČAK

Južno i jugozapadno od Beograda dejstvovali su Prvi proleterski, Dvanaesti udarni korpus i Operativna grupa divizija. Njihovo sadejstvo moralo se još više odbjediniti i usklađivati. Stoga je vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito odlučio da se Operativna grupa divizija uključi ustava Prvog proleterskog korpusa čijem je štabu, takođe, bio potčinjen i Dvanaesti udarni korpus. Nešto kasnije pomenuta grupacija prerasla je u Prvu armijsku grupu. Njen osnovni cilj bio je da oslobodi cijelu zapadnu Srbiju, Šumadiju, da kontroliše komunikacije koje iz doline Zapadne Morave gravitiraju prema Beogradu i uspostavi sadejstvo sa jedinicama Crvene armije u borbi za oslobođenje našeg glavnog grada.

Druga krajiška, Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada su postupno pomjerene bliže Čačku, Užičkoj Požegi, Kosjeriću i Užicu da ugrožavaju drumsku i željezničku komunikaciju u dolini Zapadne Morave i ometaju pokrete neprijateljskih jedinica. Iz rejonu Ljiga i Slavkovice, bataljoni Druge krajiške došli su u Ljuticu, Tometino Polje, Duškovce i Jakovljeviće. Četvrti bataljon ostao je u Brajićima da pojača Komandu mjesta, partizansku stražu, kontroliše prostor Ravne gore, patrolira prema Ljigu i Gornjem Milanovcu i uspostavi vezu sa jedinicama Petnaeste majevičke brigade na položaju u Pranjanima. Sa dostignute linije Prvi, Drugi i Treći bataljon su produžili u Glumač, Granicu i Mušice, na domaku Užičke Požege, sa zadatkom da ruše drum i željezničku prugu i ometaju saobraćaj neprijateljskih motorizovanih i zaprežnih jedinica. Izviđački vod sa komandirskom Muratom Čepićem, približio se drumu na izlazu iz Užičke Požege, presreo i zaustavio jedan kamion. Iz kabine i sa karoserije ukazale su se glave poklopljene šubarama i neobrijane brade. Njima je strogo naredeno da izađu iz vozila i ne mrdaju. Poslušno su sišli, strepeći od straha, njih četvorica, sa jednim oficirom i ukočeni stajali. Komandir Čepić naredio je borcima da žurno pretraže unutrašnjost kamiona i stvari izbacuju napolje. Pronađeno je dosta četničkog propagandnog materijala, 4 pukovske zastave skupocene izrade, 3 bureta benzina i nešto oružja. Vozila i materijal su uništeni, a zarobljeni četnici odvedeni u štab brigade.

Šesta istočnobosanska brigada stigla je u rejon Kosjerića, razoružala grupu četnika, uspostavila Komandu mjesta, partizansku stražu, zatvorila pravac od Užica i Duba za Valjevo, kontrolisala drum između Rogačice i Duba, izvodila izviđačke akcije prema Bajinoj Bašti i Užicu. Petnaesta majevička brigada nalazila se u rejonu Gornjeg Milanovca i jedan njen bataljon napadao je bok njemačkih jedinica koje su pokušavale da potisnu jedinice Dvadeset prve srpske divizije i da prođu u Gornji Milanovac.

Nijemci su uporno branili komunikacije u dolini Zapadne Morave da im posluže za povlačenje jedinica koje su, svakodnevno, dolinom Ibra, pristizale iz Grčke i južnih dijelova naše zemlje, od Kraljeva odlazile u Čačak, Užičku Požegu, Užice, Višegrad, Sarajevo i dalje dolinom Bosne prema Bosanskom Brodu, odnosno dijelom od Višegrada za Vlasenicu, Zvornik i dalje na sjever. Štab Druge krajiške brigade odlučio je da se bataljoni sasvim približe komunikaciji između Ovčarsko-kablarske klisure i Užičke Požege, pojačaju napade na neprijateljske

coione u pokretu i nanose im osjetne gubitke. Iz Brajića stigao je Četvrti bataljon pojačana je udarna moć Druge krajiške.

Kod Bakioni.ee, blizu Užičke Požege, jedna četa Drugog bataljona 24. septembra je postavila zasjedu i sačekala neprijateljsku motorizovanu kolonu. Borba je počela u 16 časova i potpuno iznenadila neprijatelja. Žestokom paljbom iz pušaka i puškomitraljeza, iz neposredne blizine, ubijen je 21 njemački vojnik, uništen jedan kamion i motocikl. Sjutradan, jedinice Druge krajiške brigade pomjerene su najoš podesnije položaje, na prostoriju Tučkova, Guglja, Prijanovića, Bakionice, Glumača, Lelića, Vranjana i Mušića. I dalje je praktikovano postavljanje zasjeda duž komunikacija u dolini Zapadne Morave i postizanje iznenađenja. Intenzivno su vršena izviđanja i prikupljana obavještenja o pokretu i namjerama neprijatelja. Neposrednim osmatranjem izviđači su doznali daje u Užičku Požegu stiglo drumom od Užica oko 50 motornih vozila i kolona zaprežnih vozila duga skoro 5 kilometara. Istovremeno iz Čačka u Užičku Požegu stiglo je 88 motornih vozila. Kad su dobijeni podaci analizirani u štabu brigade tada se došlo do zaključka da neprijatelj ne raspolaže se dovoljno vozila za prevoz jedinica u jednom smjeru, da prazna vozila vraća iz Užica u Čačak da ubrzano preveze jedinice koje pristižu iz Kraljeva i doline Ibra. U želji da se izazove što veća pometnja u redovima protivnika, štab brigade naredio je da protivtenkovski top djeluje na ciljeve u Užičkoj Požegi. Tom prilikom direktno je pogođena jedna neprijateljska haubica i pobijena njena posada.

Kod Gugalja zasjedaje sačekala neprijateljsku motorizovanu kolonu koja se kretala od Čačka prema Užičkoj Požegi. Na žestoku paljbu neprijateljski vojnici odgovorili su vatrom iz svih raspoloživih oruđa i oružja. Uslijedio je protivnapad daleko brojnijeg protivnika i jedinica u zasjedi se morala povući. U okršaju uništena su 3 neprijateljska kamiona i ranjeno nekoliko vojnika. Kada se oslobodila pritiska, neprijateljska motorizovana kolona produžila je u Prijanovici i tamo naišla na vješto postavljenu zasjedu. Sasređenom vatrom ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika i više ih ranjeno. Neprijatelj se sudio poslije kratke zabune, borbe u zasjedi prisilio da se udalje od drumu i zamaknu u obližnja brda. Potom je upotrijebio artiljerijska oruđa da bombarduje okolinu i osigurava strateški značajnu komunikaciju.

U skladu sa zamisli štaba Sedamnaeste divizije o dejstvu brigada u njenom sastavu (Druge krajiške, Šeste istočnobosanske i Petnaeste majevičke), Šesta istočnobosanska bila je orijentisana prema Užicu, oslobodila Rogačicu i njeni prednji dijelovi izbili na desnu obalu Drine. Petnaesta majevička nalazila se na širokom prostoru: jedan bataljon u Pranjanima, dva u Gornjoj Gorijevnici, Barama, Kobiljači i Sovljaku, sa zadatkom da zatvore pravac. Od Čačka, da sadejstvuju sa Drugom proleterskom brigadom i štite njen desni bok. Treći bataljon pomenute brigade nalazio se u Savinju i Brđanima i sadejstvovao sa jedinicama Dvadeset prve srpske udarne divizije.

I Četvrti bataljon Druge krajiške, sa komandantom Pericom Vukojevićem i političkim komesarom Zvonkom Žardinom, čim je stigao iz Brajića, odmah se angažovao u postavljanju zasjeda i nanošenju udara protivniku. Jedna četa zauzela je busijji na drumu između Užičke Požege, kod Zdravkovića i Ponikovice i sačekala njemačku komoru. U borbi je ubijeno 30 i ranjeno više vojnika. Uništeno je četvoro zaprežnih kola i znatne količine ratnog materijala. Učinak bi bio daleko veći da nisu pristigla 2 neprijateljska tenka od Užičke Požege, a nešto kasnije i od Užica, da zaštite sopstvenu komoru. Četa se morala povući bez ratnog plijena koji je bio na dohvatu ruke.

Dvadeset osmog septembra u podne iz Užičke Požege krenula je neprijateljska motorizovana kolona prema Čačku. Kolonu je obrazovalo 120 kamiona, 4 tenka, 12 tanketa, 6 oklopnih vozila i 250 zaprežnih kola. Pored sopstvene samozaštite, nju je štitilo oko 400 vojnika, raspoređenih u lijevu i desnu pobočnicu.

Bez obzira na njenu brojnost, snagu i udarnu moć, komandant Drugog bataljona Ilija Lučić, politički komesar Pero Knežević, zamjenik komandanta Branko Marčetić i zamjenik političkog komesara Vlado Bajić odlučili su da jedna četa postavi zasjedu kod Tučkova i Krša i tuče protivnika. Komandiru i političkom komesaru četa skrenuta je pažnja da postignu iznenađenje, neprijatelja ošinu ubitačnom paljbom i poslije se povuku. Četa boraca raspoređena je u pošumljenom predjelu nedaleko od drumu. Tenkovi i oklopna vozila su propušteni da se udalje. A kad su naišli kamioni i zaprežna vozila, na njih se sručio uraganski neujednačeni plotun iz pušaka i puškomitraljeza. Dvadeset vojnika je smrtno pogođeno i 20 ranjeno. Uništena su dva kamiona i više zaprežnih vozila. U okršaju su ranjena četvorica boraca.

Najzapaženiji uspjeh postigla je bataljonska zasjeda kod Trešnjice, nedaleko od Zaselja, imala je kada je napala motorizovanu kolonu od 100 raznih vozila, uspjela je razdvojiti i nanijeti joj znatne gubitke. Tom prilikom ubijeno je više od 60 njemačkih vojnika, uništeno 10 kamiona, 2 prikolice i znatne količine ratne opreme. Zaplijenjen je puškomitraljez i 7 pušaka.

U toku borbi i dejstva zasjeda nije prestajala intenzivna vojna i politička obuka. Posebna pažnja posvećivana je novodošlim borcima da što bolje nauče rukovati oružjem, savladivati taktičke radnje i ostale ratne vještine. U tome su im pomagali stariji i iskusniji drugovi.

Politički se intenzivno djelovalo u selima u kojima su boravile jedinice Druge krajiške brigade. Održavani su politički zborovi i davane priredbe. U Tabanovićima i Ježevici, na zboru mještana i boraca, govorili su politički komesari i politički radnici na tom terenu. Izabrani su opštinski odbori u Tabanovićima i Ježevici.

Druga krajiška brigada je brojno rasla dolaskom dobrovoljaca, mobilizacijom, a takođe upućivanjem izvjesnog broja rukovodilaca iz jedinica Prve proleterske divizije. Najviše dobrovoljaca, njih 30, stiglo je ilegalno iz okupiranog Beograda i sa Kosmaja. Oni su odmah raspoređeni u borbene jedinice. Posljednjeg septembarskog dana Druga krajiška brigada imala je 1033 borca i rukovodioca.

Bilo je i kadrovskih promjena. Pored Ilije Lučića i Branka Marčetića, na više dužnosti su postavljeni: Nikica Mrda postavljen je za zamjenika komandanta Prvog i Dušan Savić za zamjenika komandanta Trećeg bataljona. Nikola Obradović postavljen je za zamjenika komandanta Četvrtog bataljona. Obavještajni oficir Prvog bataljona Rade Komlenić Prznica postavljen je za pomoćnika obavještajnog oficira Druge krajiške brigade.

Početkom oktobra borci i rukovodioci objavljuju da su jedinice Crvene armije forsirale Dunav, ušle u sjeveroistočnu i istočnu Srbiju, da su uspostavile sadejstvo sa jedinicama NOV i POJ, da se približavaju Velikoj Moravi i namjeravaju prema Beogradu. Takav razvoj situacije neminovno je nametao zaključak da će Nijemci i domaći izdajnici brže napuštati južne dijelove naše zemlje, žuriti da se izvuku što sjevernije i okrenu zapadnoj granici. Stoga, Drugoj krajiškoj brigadi, a i ostalim u sastavu Sedamnaeste divizije, predočeno je da pojačaju budnost, stalno ugrožavaju protivnika, posebno u njegovim garnizonima Čačku, Užičkoj Požegi, Užicu i duž komunikacija između pomenutih mjesta. U zapovijesti štaba divizije traženo je i naglašeno slijedeće: »O svim promjenama i podacima najbržim načinom i putem izvještavati ovaj štab da bi se na vrijeme mogle izdati potrebne direktive. Štabovi brigada hitno će poduzeti potrebne mjere da se ofanzivni duh, brzina, samoinicijativa pojača u svim našim jedinicama..«¹⁰⁹

Četvrti bataljon noću 5. oktobra je izveo demonstrativni napad na Užičku Požegu. U početku borbe neprijateljskom garnizonu stiglo je pojačanje iz Užica i bataljon se morao povući.

Nijemci su se rjeđe kretali komunikacijom između Čačka, Užičke Požege i Užica. A kada bi to činili, oni su preduzimali stroge mjere predostrožnosti i obezbjeđenja. Obično su isturali jake prethodnice, pobočnice i zaštitnice, ojačane tenkovima i oklopnim vozilima. U mirnijim danima jedinice Druge krajiške nisu bile pasivne i samo u stanju iščekivanja. One su vršile pretres posjednutog terena, tražile prikrivene četnike, nedičevce i ljotičevce, oružje i ratnu opremu. U Dobrinji je pronađen skriveni četnički magazin u kome se nalazilo 83.000 pušanih metaka, 440 minobacačkih i 224 topovske granate. U Ježevici je pronađen sanduk puščane municije, 2 minobacača i radio-stanica. Tom prilikom uhvaćeni su telegrafista i šifrant.

IZMEĐU KRAGUJEVCA I TOPOLE

Bližio se početak bitke za Beograd. Komandant Prve armijske grupe Peko Dapčević, radiogramom je naredio potčinjenim divizijama da se više približe glavnom gradu. Dvanaesti udarni korpus i Šesta lička proleterska divizija orijentisani su prema Obrenovcu, Prva proleterska divizija u Darosavu i Venčane, Peta krajiška u rejon Arandelovca, Sedamnaesta udarna u Donju Šatornju i Rudnik, a nešto kasnije na komunikaciju između Topole i Kragujevca.

Popodne, 6. oktobra, Prvi, Drugi i Treći bataljon Druge krajiške pošli su iz reiona Užičke Požege prema Rudniku. Četvrti bataljon zadržan je na dotadašnjem položaju, u Ježevici, da sačeka jednu svoju četu koja je ranije upućena u dubinu teritorije na desnoj obali Zapadne Morave da uspostavi vezu sa jedinicama Trideset sedme udarne divizije. Glavnina brigade usiljeno je marševala skoro dva dana, u Pranjanima preuzela divizijsku bolnicu i stigla u Gornju Trešnjevicu. Tri dana kasnije i Četvrti bataljon stigao je u sastav brigade.

U Gornju Trešnjevicu došao je štab Sedamnaeste divizije i Petnaesta majevačka brigada Šesta istočnobosanska brigada razmjestila se u Brusnici, Srčanku, Velereču i Ljubotnici. Jednodnevno zatišje iskorišćeno je za pripremu jedinica za posjedanje novih položaja.

Druga krajiška brigada 9. oktobra dobila je naređenje da uveče krene na prostor Ovsišta, Čumića i Svetinje, da zatvori pravac od Kragujevca i omete pokrete neprijateljskih jedinica. Jedan bataljon upućen je u Stragare da štiti divizijsku bolnicu. Marševalo se cijelu noć i ujutru su posjednuti odgovarajući položaji.

Šesta istočnobosanska brigada zadržana je u rejonu Gornjeg Milanovca da zatvori pravce od Čačka i Kragujevca i nešto kasnije preuzme divizijsku bolnicu. Petnaesta majevička brigada dobila je zadatak da zatvori komunikaciju od Kragujevca do Rače i Topole, da uspostavi sadejstvo sa jedinicama Druge krajiške brigade.

Prvi bataljon Druge krajiške zauzeo je položaj u Ovsištu, a Drugi i Treći s obje strane drumu u Čumiću. Na pomenute položaje, odnosno u brigadnu rezervu, upućen je Četvrti bataljon iz Stragara, kadaje obezbjeđenje divizijske bolnice prepustio jednom bataljonu Šeste istočnobosanske brigade. O značaju paralisanja komunikacije koja od Kragujevca, preko Topole i Mladenovca, vodi za Beograd, u divizijskom naređenju rečeno je da je primljen radiogram štaba Prve armijske grupe koji glasi: »Jedinice Crvene armije izbile su kod Palanke, Velike Plane, Donje Rače i Brzana. Vaš je zadatak da po svaku cijenu držite komunikaciju Kragujevac-Topola..

U skladu sa pomenutim zahtijevom, štabu Druge krajiške naredeno je da tri bataljona uporno blokiraju pomenutu komunikaciju, da se jedan okrene prema Topoli i osujeti svaki ispad neprijatelja. Drum je prekopan na više mjesta, postavljene razne prepreke i protivtenkovska oruđa raspoređena su tako da se što više iskoriste u slučaju nailaska neprijateljskih oklopnih jedinica. Praktikovane su i dubinske zasjede. Težište odbrane bilo je u rejonu Svetinje. Petnaesta majevička brigada, njen bataljon na Karanovcu, uspostavio je sadejstvo sa bataljonom Druge krajiške na Svetinji, spreman da pomogne u slučaju jačeg neprijateljskog napada. Prepustivši odbrambene položaje kod Gornjeg Milanovca Čačanskom partizanskom odredu, Šesta istočnobosanska brigada došla je u Ramaču, Vrbicu i Stragare i zatvorila pravac od Kragujevca i Kniča za Stragare. Tako se cijela Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija našla na prostoru između Kragujevca i Topole spremna da se upusti u najteže borbe. Nešto kasnije Šesta istočnobosanska brigada pomjerena je nešto južnije, na liniju Banjača - Krš, da jedan bataljon usmjeri na drum između Kragujevca i Topole da može sadejstvovati sa bataljonom Druge krajiške na Svetinji.

Jedinice 117. lovačke njemačke divizije krenule su da odbace Drugu krajišku i Petnaestu majevičku brigadu od značajne komunikacije. U prvi mah su djelimično uspjeli. Njihova tenkovska kolona 10. oktobra u 14 časova zaputila se, iz Topole u Kragujevac i uspjela je proći. Istog dana, u 16 časova, iz Kragujevca naišla je motorizovana kolona, 50 kamiona punih vojske, koju je štitilo 8 tenkova i prošla u Topolu. To se dogodilo zbog izrazite nadmoći protivnika, nedovršenih protivtenkovskih prepreka i nedovoljnog broja protivtenkovskih oruđa. Iz djelimičnog neuspjeha izvučena je odgovarajuća pouka i štab brigade odlučio je da se to ne smije više dopustiti. Sjutradan, Nijemci su opet pokušali da prođu iz Topole u Kragujevac i nisu uspjeli. Sada su jedinice Druge krajiške uložile maksimum borbenog napora i žilavom napadaču zadale osjetan udarac, a Petnaesta majevička brigada odbila je motorizovanu njemačku kolonu koja je pošla iz Kragujevca u Topolu. Ubijeno je nekoliko njemačkih vojnika, zaplijenjena 2 kamiona i automobil. Nijemci su praktično ostali bez značajne komunikacije u času kada su jedinice Crvene armije prelazile Moravu, ulazile u Veliku Planu i Srnederevsku Palanku, u sadejstvu sa jedinicama Prve armijske grupe NOV i POJ ugrožavale neprijatelja na prilazima Beogradu. U to vrijeme vrhovni komandant Josip Broz Tito uputio je direktivu komandantu Prve armijske grupe, u kojoj je, pored ostalog, istakao: »Politički je važno, a to je i moja želja, da naše jedinice prve uđu u Beograd...«

Dvanaestog oktobra, borci Prvog bataljona Druge krajiške sreli su se sa crvenoarmejcima. Bile su to jedinice Četrnaeste motorizovane brigade Crvene armije. Susret je predstavljao rijetko viđeno slavlje. A potom je planiran zajednički napad na neprijatelja u Topoli. U borbu ušle su i jedinice Desete krajiške brigade Pete krajiške divizije i protivnik je primoran da bježi. Gonjenje su nastavile jedinice Desete krajiške brigade i Četrnaesta motostreljačka brigada, a Prvi bataljon je ostao u Topoli. U oslobođenoj varoši uspostavljena je Komanda mjesta i preduzete su mjere da se vrši mobilizacija.

Počele su višednevne borbe za oslobođenje Kragujevca. U napadu su učestvovala Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada, u sadejstvu sa jednim pješadijskim i jednim artiljerijskim pukom 113. divizije Crvene armije. Druga krajiška brigada zadržana je u divizijskoj rezervi i da ukloni nagazne mine sa drumu između Kragujevca i Topole. Prvi bataljon nalazio se u Topoli, Drugi u Čumiću, jedna četa Trećeg u Natalincima, a dvije u Trnavi. Četvrti bataljon, sa brigadnom bolnicom, intendanturom i ostalim pozadinskim dijelovima, bio

je u Ovsištu. Štab brigade smjestio se u Topoli i održavao stalnu vezu sa štabom divizije u Lužnici.

Pristizanjem novomobilisanih boraca osjetno se povećalo brojno stanje Druge krajiške. Sada je svaki bataljon imao skoro 500 boraca i rukovodilaca. Formirana je Prateća četa brigade, naoružana, pored ostalog, sa 2 protivtenkovska topa. U bataljonima su formirani prateći vodovi, naoružani minobacačima, teškim mitraljezima i protivtenkovskim puškama. Štab brigade predložio je da se u svakom bataljonu, pored tri postojeće, formira i četvrta četa, a takođe i Peti bataljon.

Dvadesetog i dvadeset prvog oktobra oslobođeni su Beograd i Kragujevac, tada je u jedinicama Druge krajiške brigade priređeno veliko slavlje. U pojedinim mjestima održani su zborovi mještana i boraca, gdje se govorilo o značaju oslobođenja našeg glavnog grada, Kragujevca i Dubrovnika. Sa narodnog zbora u Topoli upućeni su pozdravni telegrami oslobodiocima Beograda i Kragujevca i štabu Prve armijske grupe.